

CONSIDERAȚII ASUPRA RELAȚIILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU CEL DE AL DOILEA ȚARAT BULGAR ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR MONETARE. A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA – SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA

Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU*

Cuvinte-cheie: *tezaure, monede medievale bulgare, al doilea Țarat bulgar, Principatul Valahiei.*

Keywords: *hoards, Bulgarian mediaeval coins, the Second Bulgarian Tsardom, Principality of Wallachia.*

Rezumat: *În această contribuție dedicată celebrării activității științifice a prietenului și colegului meu drag, dr. Gabriel Custurea, unul dintre cei mai prolifici și mai inovatori numismați români din „noua generație”, autorul a supus unei examinări îndelungate întregul set de date, până în prezent disponibile, privind descoperirile monetare ale domnitorilor celui de-al doilea Țarat bulgar, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea până la sfârșitul secolului al XIV-lea, cunoscute pe teritoriile românești, situate între lanțul Carpaților Meridionali și Dunărea de Jos. Această zonă va fi organizată în secolele XIII-XIV ca un stat autonom/independent - Principatul Valahiei.*

În colecțiile muzeelor publice românești, precum și în unele colecții particulare se păstrează mai multe tezaure inedite și descoperiri unice de emisiuni medievale bulgărești din argint sau cupru, sau de imitații contemporane ale acestora. În literatura numismatică românească actuală se pot găsi destul de multe referiri la descoperiri de monede medievale bulgare, dar majoritatea acestora constau doar în scurte mențiuni, uneori foarte confuze sau chiar eronate. Până în prezent, doar câteva descoperiri sunt, mai mult sau mai puțin, publicate corespunzător, conform standardelor numismatice contemporane și prevăzute cu ilustrații de o calitate decentă.

Autorul acestei contribuții a reanalizat întregul dosar numismatic privind descoperirile de emisiuni bulgărești descoperite în Țara Românească, bazându-se pe cele mai recente contribuții academice privind evoluția monetăriei acestui stat, lucrările publicate de Vladimir Penčev (1990), Stojan Avdev (2007) și Konstantin Dočev (2003 și

* Ernest OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU: Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: eot22@cam.ac.uk

2009). Datorită acestor contribuții a fost realizată o importantă și profundă operațiune de actualizare în ceea ce privește cunoștințele academice despre monetăria medievală bulgară din secolele XIII-XIV. În prezent, datorită acestor contribuții valoroase, cercetătorii care se ocupă de monedele medievale bulgărești se pot baza pe o serie de noi atribuții, datări, clasificări și identificări de monetării.

Spre deosebire de prima jumătate a secolului al XIII-lea, când emisiunile anonime de billon de stil bizantin au dominat monetăria bulgară, în ultima perioadă și în secolul al XIV-lea, monetăria acestui stat a fost marcată de o serie de inovații, cum ar fi generalizarea emisiunilor semnate și răspândirea monetăriei de argint pe scară largă, în special după 1331.

Prima etapă a răspândirii monedei medievale bulgărești semnate pe teritoriul Țării Românești este documentată de câteva descoperiri monetare care conțin emisiuni de bronz din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În linii mari, pe toată perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea și secolului al XIV-lea, prezența emisiunilor de bronz bulgărești este foarte puțin atestată în zonele situate la nord de Dunăre. Primele emisiuni aparțin domniei țarului Constantin Tych-Asen (1257-1277). Astfel de descoperiri stamena de bronz sunt cunoscute la Drobeta-Turnu Severin (jud. Mehedinți), în zona Porților de Fier ale Dunării și în zona orașului Ploiești (jud. Prahova), o regiune bogată în zăcăminte de sare.

După acest moment, timp de aproape trei decenii, până la domnia lui Teodor Svetoslav (1308-1322), nu mai sunt înregistrate descoperiri de monede de bronz ale conducătorilor bulgari pe teritoriul valah. Singura descoperire de stamena de la Teodor Svetoslav, cunoscută până în prezent în Valahia, provine de la Drobeta-Turnu Severin.

Se cunosc foarte puține monede de bronz din timpul domniei lui Mihail Șişman, Ioan Aleksandăr, Ioan Șişman și Ioan Stratsimir, majoritatea provenind din așezările din apropierea Dunării, cum ar fi: Coconi (jud. Călărași), Zimnicea (jud. Teleorman), Maglavit (jud. Dolj), Basarabi (jud. Dolj) și Drobeta-Turnu Severin. În interiorul țării, doar în zona orașului București sau în apropiere (Buftea, Mănești, Mănăstirea Snagov, toate în jud. Ilfov), există o concentrare importantă de descoperiri de monede de bronz, dar, de fapt, toate sunt emisiuni imitative, replici în stil rudimentar și țesături ale unor prototipuri bulgare din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Prezența acestor imitații în tezaure de la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea, localizate în sud-vestul Dobrogei sau în nord-estul Bulgariei, reprezintă un indiciu major că sunt emisiuni ulterioare, foarte probabil bătute de prinții valahi pentru posesiunile lor transdanubiene.

Cea mai mare parte a descoperirilor monetare bulgărești din secolul al XIV-lea din Țara Românească constă în emisiuni de argint - aspra. Cele mai multe dintre ele aparțin unui grup mare, așa-numitele emisiuni comune din timpul domniei asociate a lui Ioan Aleksandăr și Mihail Asan (1332-1355). De fapt, cercetările recente au dovedit că astfel de emisiuni de argint au fost bătute și mai târziu, după moartea lui Mihail Asan, în timpul domniei comune a lui Ioan Aleksandăr cu Ioan Șişman (1356-1371), precum și în primele decenii ale domniei unice a lui Ioan Șişman (1371-cca. 1380).

Pe teritoriul Țării Românești sunt menționate mai multe descoperiri unice de aspri de argint de tip „Ioan Aleksandăr și Mihail Asan”, cum ar fi: Oltenița (jud. Călărași), Zimnicea, Alexandria, Lăceni (toate în jud. Teleorman), Curtea de Argeș (jud. Argeș), Verbicioara (jud. Dolj), Drobeta-Turnu Severin și Oprișor (toate în jud. Mehedinți). În

literatura numismatică românească s-au putut găsi date referitoare la mai multe tezaure care conțin emisiuni de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, cum ar fi: Dichiseni (jud. Călărași), tezaurul descoperit pe malul Dunării, la kilometrul 346, Balaciu (jud. Ialomița), București (în apropiere), Scrioaștea, Balta Sărată (toate în jud. Teleorman), Bascov, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), de loc de descoperire necunoscut în sudul Olteniei, Lazu (toate în jud. Dolj), Slatina, Teiuș (toate în jud. Olt), Drobeta-Turnu Severin, Jiana Mare (toate în jud. Mehedinți) și așa-numitul tezaur „Oltenia I”, descoperit în 1907, într-un loc necunoscut din această regiune.

Tezaurele de la Dichiseni, Slatina și cel cu un loc de descoperire necunoscut din sudul Olteniei, în ciuda faptului că au fost ascunse în perioada 1356-1367, constau în întregime din aspri bulgari de argint de tip „Ivan Aleksander și Mihail Asan”, majoritatea emiși înainte de 1356.

Celelalte tezaure menționate constau în monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, amestecate cu monede locale, emisiuni valahe, precum și emisiuni străine de argint, cum ar fi asprii de la Ivan Șişman, conducătorul Țaratului de Târnovo, Ivan Stratsimir, conducătorul Țaratului de Vidin, monede sârbești, venețiene, maghiare și monede otomane timpurii.

În contrast puternic cu frecvența ridicată și volumul mare al descoperirilor de emisiuni de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, bătute în perioada 1337-1367, emisiunile de același tip, purtând numele lui Ivan Șişman sau emisiunile ulterioare ale acestui domnitor (1371-1393) sunt extrem de rare printre descoperirile găsite pe teritoriul Țării Românești. În acest sens, se pot menționa doar tezaurele de la Păcuiul lui Soare, de pe malul Dunării la kilometrul 349 (toate în jud. Constanța), de la Balta Sărată și de la Drobeta-Turnu Severin care conțin un număr redus de aspri de Ivan Șişman.

În ciuda reducerii semnificative a prezenței monedelor de argint bătute de ultimul domnitor al Țaratului de Târnovo în structura descoperirilor monetare din Țara Românească, datate după 1371, rolul monedei bulgărești rămâne destul de puternic datorită afluxului de emisiuni ale lui Ivan Stratsimir, suveranul Țaratului de Vidin. În literatura numismatică românească s-au putut găsi numeroase mențiuni ale unor astfel de monede, răspândite pe întreg teritoriul valah, cum ar fi Dridu-Metereze (jud. Ilfov), Coconi (jud. Călărași), Guruieni (jud. Teleorman), Târgoviște (jud. Dâmbovița), Curtea de Argeș, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), Portărești, Basarabi (toate în jud. Dolj), Drobeta-Turnu Severin, Gruia (toate în jud. Mehedinți).

Aspri de argint de la Ivan Stratsimir se găsesc adesea în tezaurele valahe ascunse după 1370, întotdeauna asociați cu monede valahe și străine, cum ar fi: Tezaurul Maraloiu II (jud. Brăila), Balaciu, Vlad Țepeș (toate în jud. Ialomița), Târgșorul Vechi (jud. Prahova), în apropiere de București, Scrioaștea, Balta Sărată (toate în jud. Teleorman), Bascov, Câmpulung Muscel (toate în jud. Argeș), Târgoviște (jud. Dâmbovița), Brebeni, Balș (toate în jud. Olt), Gogoșu, Drobeta-Turnu Severin/1915 și ante 1987, Bistrița și Păsărani (toate în jud. Mehedinți).

Tiparul de difuzare a monedei bulgărești spre teritoriul Țării Românești prezintă o schimbare profundă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea. Emisiunile de billon sau de bronz, care reprezentau principalul mijloc de circulație în secolul al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea, au devenit foarte rare, utilizarea lor părănd să se limiteze, în principal, la zonele din apropierea Dunării, din cauza contactelor zilnice sau mai regulate dintre locuitorii de pe ambele maluri ale fluviului. O situație

specială este demonstrată de descoperirile destul de numeroase de monede de bronz bulgărești la Turnu-Severin, care par să marcheze nu numai o organizare economică și socială mai avansată a populației stabilite în interiorul rămășițelor fortificațiilor romane, ci și un stil de viață proto-urban, având legături puternice cu lumea balcanică. Pe baza mărturiei surselor istorice scrise, precum și prin prezența multor monede mărunte, se poate presupune că capul de pod de la Severin s-a aflat, din timp în timp, sub o formă de control militar și politic bulgar, în ciuda pretențiilor maghiare.

În anii 1330 și 1340, modelul de circulație monetară din Țara Românească se îndepărtează din ce în ce mai mult de sistemul bizantin tradițional, bazat pe emisiuni de monede din billon și aur, pentru a se orienta către un model de circulație central-european, bazat pe argint. Începuturile monetăriei locale din a doua jumătate a anilor 1360 au împins și mai dramatic aspectul circulației monetare în Valahia către modelul central-european.

Componența descoperirilor monetare care conțin emisiuni de argint bulgărești sugerează un aflux masiv de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” în teritoriile valahe în perioada 1332-1356 și o reducere destul de drastică în perioada 1356-1367.

În contrast puternic cu situația evidențiată în deceniile anterioare, emisiunile de argint ale lui Ivan Șişman, conducătorul Țaratului de Târnovo, sunt extrem de puțin reprezentate în tezaurare și, practic, absente din descoperirile izolate din Țara Românească. În schimb, descoperirile locale, atât tezaurarele, cât și descoperirile individuale, conțin o proporție foarte semnificativă de aspri bătuți pentru Ivan Stratsimir, țarul Vidinului. Cu toate acestea, cu excepția tezaurului de la Bascov, care conține un pachet important de emisiuni cu greutate mare, care se presupune că au fost produse în timpul primei sale domnii (1352/56-1369), toate descoperirile disponibile pentru o înregistrare științifică constau în emisiuni bătute în timpul celei de-a doua domnii a acestuia (1370-1396).

În anii 1330 și 1340, Țaratul Bulgar și Țara Românească au fost aliați, alianță pecetluită și de căsătoria dinastică dintre Ivan Aleksandăr și Teodora, fiica prințului valah Ioan Basarab. Cantitatea mare de monede de argint bulgărești, ambele bătute în monetăria de la Târnovo sau Vidin, descoperite în Valahia sunt rezultatul unui comerț bilateral înfloritor, bazat pe exportul principalelor mărfuri valahe: sare, vite, pește sărat, piei, blănuri și alte produse agricole, precum și din taxarea comerțului intermediar.

Cu toate acestea, repudierea Teodorei în 1348, schimbarea ordinii succesoriale prin înlăturarea lui Ivan Stratsimir în beneficiul lui Ivan Șişman, precum și folosirea forțelor otomane ca sprijin împotriva statelor vecine au dus la o ostilitate tot mai mare între Țara Românească și Țaratul de la Târnovo și la o cooperare mai strânsă cu Ivan Stratsimir și Țaratul de Vidin. Pe aceeași linie a politicii anti-Târnovo și pro-Vidin susținută de prinții valahi se înscrie și apropierea de Dobrotitsa, despotul bizantin care stăpânea sudul Dobrogei și coasta Mării Negre de la Kaliakra la Mesembria.

Cercetările efectuate asupra circulației monedelor medievale bulgărești de argint în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pun în evidență impactul puternic al evoluției relațiilor politice dintre aceste țări asupra răspândirii emisiunilor bătute de ultimii conducători ai Țaratului de Târnovo și Vidin în teritoriile situate la nord de Dunăre.

Abstract: In this contribution dedicated to celebrate the scholarly activity of my dear friend and dear colleague, dr. Gabriel Custurea, one of the most prolific and innovative Romanian numismatists of the “new generation”, the author put under a

throughout scrutiny the entire set of data, so far available, regarding the monetary finds of the rulers of the Second Bulgarian Tsardom, during the second half of the 13th to the end of 14th century, known on the Romanian territories, located between the Southern Carpathian range and the Lower Danube. This area will be organised during the 13th-14th century as an autonomous/independent state - the Principality of Wallachia.

In the Romanian public museum's collections, as well as in some private collections are kept several unedited hoards and single finds of mediaeval Bulgarian issues in silver or copper, or of their contemporary imitations. In the current Romanian numismatic literature, one can find quite a lot of references to finds of Bulgarian mediaeval coins, but most of them consist just in brief mentions, sometimes very confuse or even, wrong. So far, only few finds are, more or less, properly published, according to the contemporary numismatic standards and provided with decent quality illustrations.

The author of this contribution has reanalysed the entire numismatic dossier regarding the finds of Bulgarian issues found in Wallachia, based on the most recent academic contributions regarding the evolution of coinage of this state, the works published by Vladimir Penčev (1990), Stojan Avdev (2007) and Konstantin Dočev (2003 and 2009). Thanks to these contributions it was performed an important and profound up-to-dating operation concerning the scholarly knowledge of the Bulgarian medieval coinage of 13th-14th century. Now a day, due to these valuable contributions, the scholars working on the Bulgarian mediaeval coinage could rely on a series of new attributions, dating's, classifications and mints identifications.

Unlike the first half of the 13th century, when Byzantine style billon anonymous issues dominated the Bulgarian coinage, during the later period and the 14th century, the coinage of this state was marked by a series of innovations, such as the generalisation of signed issues and the spread of large-scale silver coinage, especially after 1331.

The first stage of the diffusion of the signed Bulgarian medieval coinage on the territory of Wallachia is documented by a few coin finds containing bronze issues from the second half of the 13th century. Broadly speaking, during the entire second half of the 13th and 14th century the presence of the Bulgarian bronze issues is very scarce attested in the areas located north of the Danube. The first issues belong to the reign of the Tsar Constantine Tych-Asen (1257-1277). Such finds of bronze stamena are known at Drobeta-Turnu Severin (Mehedinți County), in the area of the Iron Gates of the Danube and in the area of Ploiești (Prahova County), a region rich in salt deposits.

After this moment, for almost three decades onward, until the reign of Theodore Svetoslav (1308-1322) there are not recorded finds of bronze coin of the Bulgarian rulers on the Wallachian territory. The only find of stamena of Theodore Svetoslav, so far, known in Wallachia came from Drobeta-Turnu Severin.

Very few bronze coins from the reign of Michael Šišman, Ivan Aleksander, Ivan Šišman and Ivan Stratsimir are known, mostly in settlements near the Danube, such as: Coconi (Călărași County), Zimnicea (Teleorman County), Maglavit (Dolj County), Basarabi (Dolj County) and at Drobeta-Turnu Severin. Inland, only in the area of the city of Bucharest or nearby (Buftea, Mănești, Snagov Monastery, all in Ilfov County), there is an important concentration of finds of bronze coins, but actually, they are all imitative issues, crude style and fabric replicas of some Bulgarian prototypes from the second half of 14th century. The presence of these imitations in late 14th century or early 15th century hoards, located in South-Western Dobruja or North-Eastern Bulgaria, represents a major

indication that they are later issues, quite likely struck by the Wallachian princes for their trans-Danubian possessions.

The major compound of the 14th century Bulgarian monetary finds in Wallachia consists of silver issues - *aspra*. Most of them belong to a large group, the so-called joint issues of the associated reign of Ivan Alexander and Michael Asen (1332-1355). In fact, recent researches have proven that such silver issues were also struck later, after the death of Michael Asen, during the joint reign of Ivan Aleksander with Ivan Šišman (1356-1371), as well as during the first decades of John Šišman's single reign (1371-cca. 1380).

On the territory of Wallachia are mentioned several single finds of silver *aspra* of Ivan Aleksander and Michael Asen type, such as: Oltenița (Călărași County), Zimnicea, Alexandria, Lăceni (all in Teleorman County), Curtea de Argeș (Argeș County), Verbicioara (Dolj County), Drobeta-Turnu Severin, and Oprișor (all in Mehedinți County). In the Romanian numismatic literature one can find data regarding several hoards containing silver issues of Ivan Aleksander and Michael Asen type, such as: Dichiseni (Călărași County), the hoard found on the Danube's bank, at the kilometer 346, Balaciu (Ialomița County), Bucharest (nearby), Scrioaștea, Balta Sărată (all in Teleorman County), Bascov, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), of unknown finding place in southern Oltenia, Lazu (all in Dolj County), Slatina, Teiuș (all in Olt County), Drobeta-Turnu Severin, Jiana Mare (all in Mehedinți County) and the so-called "Oltenia I" hoard, found in 1907, in an unknown place in that region.

The hoards of Dichiseni, Slatina and of unknown finding place in southern Oltenia in spite of being concealed during the period 1356-1367, consist entirely of Bulgarian silver *aspra* of Ivan Aleksander and Michael Asen type, most of them issued before 1356.

The other mentioned hoards consist of silver coins of Ivan Aleksander and Michael Asen type coins mixed with local ones, Wallachian issues, as well as foreign silver issues, such as *aspra* of Ivan Šišman, the ruler of the Tsardom of Tarnovo, Ivan Stratsimir, the ruler of the Tsardom of Vidin, Serbian, Venetian, Hungarian and early Ottoman coins.

In sharp contrast with the high frequency and the large volume of the finds of silver issues of Ivan Aleksander and Michael Asen type, struck during the period 1337-1367, the issues of the same type, bearing the name of Ivan Šišman or the subsequent issues of this ruler (1371-1393) are extremely scarce among the finds found on the territory of Wallachia. In this respect, only the hoards from Păcuiul lui Soare, the bank of the Danube at kilometre 349 (all in Constanța County), Balta Sărată and Drobeta-Turnu Severin that contain a few number of *aspra* of Ivan Šišman can be mentioned.

In spite of the marked reduction of the presence of the silver coins struck by the last ruler of the Tsardom of Turnovo in the structure of the monetary finds from Wallachia, dated after 1371, the role played by the Bulgarian coinage remains quite strong thanks to the influx of the issues of Ivan Stratsimir, the ruler of the Tsardom of Vidin. In the Romanian numismatic literature, one can find many mentions of such coins, spread all across the Wallachian territory, such as: Dridu-Metereze (Ifov County), Coconi (Călărași County), Guruieni (Teleorman County), Târgoviște (Dâmbovița County), Curtea de Argeș, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), Portărești, Basarabi (all in Dolj County), Drobeta-Turnu Severin, Gruia (all in Mehedinți County).

The silver *aspra* of Ivan Stratsimir are often found in the Wallachian hoards concealed after 1370, always associated with Wallachian and foreign coins, such as: Maraloiu II hoard (Brăila County), Balaciu, Vlad Țepeș (all in Ialomița County),

Târgșorul Vechi (Prahova County), nearby Bucharest, Scrioaștea, Balta Sărată (all in Teleorman County), Bascov, Câmpulung Muscel (all in Argeș County), Târgoviște (Dâmbovița County), Brebeni, Balș (all in Olt), Gogoșu, Drobeta-Turnu Severin/1915 and ante 1987, Bistrița and Păsărani (all in Mehedinți County).

The pattern of the Bulgarian monetary diffusion toward the Wallachian territory presents a profound change during the second half of the 13th and the 14th century. The base billon or bronze issues, which represented the main circulatory means during the 12th and early 13th century, became very scarce, their use seeming to be restricted, mostly, in the areas near of the Danube, because of the daily or more regular contacts between the inhabitants of both banks of the river. A special situation is shown by the quite numerous finds of Bulgarian bronze coins found at Turnu-Severin, which seems to mark not only a more advanced economic and social organisation of the population established inside the remains of the Roman fortifications, revealing an proto-urban life style, having strong connexions with the Balkan world. Based on the witness of the written historical sources, as well as by the presence of many petty coins, one could suppose that the bridgehead from Severin was, from time-to-time, under a form of Bulgarian military and political control, in spite of the Hungarian claims.

During the 1330's and the 1340's the pattern of monetary circulation in Wallachia move more and more farther from the traditional Byzantine system, based on billon and gold issues to a Central European circulatory model, based on silver. The beginnings of the local coinage during the second half of the 1360's pushed even more dramatically the aspect of the monetary circulation in Wallachia to the Central European pattern.

The make-up of the monetary finds containing Bulgarian silver issues suggests a massive influx of the aspra of Ivan Aleksander and Michael Asen type into the Wallachian territories during 1332-1356 and a quite drastic reduction during the period from 1356 to 1367.

In sharp contrast with the situation revealed during the previous decades, the silver issues of Ivan Shishman, the ruler of the Tsardom of Turnovo, are extremely scarcely represented in the hoards, and, virtually absent among the single finds in Wallachia. By contrast, the local finds, both hoards and single finds, does contain a very significant proportion of aspra struck for Ivan Stratsimir, the ruler of Vidin. However, except the hoard of Bascov, which contains an important parcel of heavy weight issues, supposed to have been produced during his first reign (1352/56-1369), all the finds available for scholarly recording consist of issues struck during the second reign of this ruler (1370-1396).

During the 1330's and 1340's the Bulgarian Tsardom and Wallachia were allied, an alliance sealed also by a dynastic marriage between Ivan Aleksander and Theodora, the daughter of the Wallachian Prince, Ioan Basarab. The large amount of Bulgarian silver coins, both struck in the mint of Turnovo or Vidin, found in Wallachia are the result of a thriving bilateral trade, based on the export of the main Wallachian stuff: salt, cattle, salted fishes, hides, furs and other agricultural products, as well as from the taxation of the intermediate commerce.

However, the repudiation of Theodora in 1348, the change of the succession order by removing Ivan Stratsimir to the benefit of Ivan Shishman, as well as the use of Ottoman forces as a support against the neighbouring states lead to an increasing hostility between Wallachia and the Tsardom of Turnovo, and a closer cooperation with Ivan Stratsimir and

the Tsardom of Vidin. On the same line of anti-Turnovo and pro-Vidin policy sustained by the Wallachian princes was also the rapprochement to Dobrotitsa, the Byzantine Despot ruling southern Dobruđja and the Black Sea coast from Kaliakra to Mesembria.

The investigations made on the circulation of the Bulgarian medieval silver coins in Wallachia, during the second half of 14th century, put clearly in evidence the strong impact of the evolution of the political relationships between these countries on the diffusion of the issues struck by the last rulers of the Tsardom of Turnovo and Vidin in the territories located north of the Danube.

Publicarea unui volum care celebrează activitatea științifică a bunului meu prieten și vechi coleg Gabriel Custurea, îmi oferă posibilitatea de a prezenta și discuta importanța istorică a unei serii de descoperiri monetare din spațiul românesc de la sud de Carpați - cea a emisiunilor celui de al doilea Țarat bulgar. Această contribuție reprezintă un semn al prieteniei și aprecierii mele de lungă durată față de Gabriel Custurea, ale cărui contribuții la studiul numismaticii bizantine și medievale și istoria Dobrogei sunt atât de importante și de inovatoare.

Studiul pe care îl dedic lui Gabriel Custurea este rezultatul cercetărilor de mai multe decenii asupra unui material numismatic abundent, dar rămas în cea mai mare parte inedit, sau doar menționat sumar, adesea cu informații contradictorii¹. Am considerat că o prezentare, cât mai detaliată posibil, a descoperirilor de monede ale celui de al doilea Țarat bulgar provenite de pe teritoriul Olteniei, Munteniei și din sud-vestul Dobrogei ar fi de natură să aducă mai multă lumină nu numai asupra procesului evoluției circulației monetare în spațiul medieval românesc, dar și asupra unor fenomene economice, sociale și politice care au marcat dezvoltarea Țării Românești într-o etapă esențială, cea a constituirii ei ca stat feudal autonom.

A) ANALIZA DOCUMENTELOR NUMISMATICE

1. Descoperirile monetare de bronz

Monedele de billon tip bizantin (emisiuni imitative, anonime) ale primilor Asănești se întâlnesc, mai ales, în componența unor tezaure risipite pe teritoriile dintre Carpații Meridionali și Dunăre, fiind adesea însoțite de emisiuni bizantine

¹ Cea mai veche mențiune în literatura numismatică românească a unei descoperiri monetare de pe teritoriul Țării Românești conținând monede ale țarilor bulgari din secolul al XIV-lea am găsit-o la STURZA 1878, p. 15, care vorbește despre un tezaur descoperit în 1878 într-o localitate din județul Prahova, în care se găseau „monetele de la Asan și Strașimir în Bulgaria”, pe lângă emisiuni din Țara Românească atribuite lui „Vlad I, II și III” și de la „Radu I” și „Radu II și III”. Monedele atribuite de Sturza lui „Asan” sunt, de fapt, aspra de tip „Ivan Alexandru și Mihail Asan”, cele atribuite lui „Strașimir” sunt emisiunile de aspra ale țarului de Vidin, Ivan Strașimir (1352/1355-1396), monedele atribuite lui „Vlad I, II și III” sunt ducați cu legende latine și slavone de la Vladislav I Vlaicu (1364-1377), iar cele de la „Radu I, II și III” sunt, în realitate, ducați cu legende latine și slavone de la Radu I (1377-1383). Asupra locului descoperirii acestui tezaur vezi și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c, care citează o scrisoare inedită a lui Sturza, din 1875, în care amintea că tezaurul a fost găsit la Câmpulung Muscel.

mai vechi, din secolul al XII-lea. Descoperirile izolate sunt rare, fiind cunoscute mai ales în Oltenia și zona vestică a Țării Românești, cu predilecție în nuclee de locuire pre sau proto-urbane, cum ar fi, de exemplu, Turnu Severin sau Curtea de Argeș. Aceste emisiuni au pătruns la nord de Dunăre datorită legăturilor economice la un nivel modest și al deplasării persoanelor între teritoriile dintre cele două maluri ale Dunării. Schimburile economice cu bunuri și servicii de valoare ridicată s-au efectuat prin medierea monedei bizantine de aur, mai ales prin intermediul hiperperilor de tip Ioan al III-lea Vatatzes. Cele mai multe tezaure par să fi fost îngropate în anii 1220-1240, în condițiile creșterii instabilității politico-militare în zonă, datorate deplasării spre vest a unor grupuri de cumani după înfrângerea confederației nord-pontice de către mongoli și a invaziei acestora în regiunile dunărene și balcanice².

Între seria de descoperiri de monede anonime ale Asăneștilor din prima jumătate a secolului al XIII-lea apărute pe teritoriile situate între Carpații Meridionali și Dunăre, care vor constitui viitoarea Țară Românească³, și cele bulgărești emise în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea (după 1257) există un hiatus evident, care acoperă durata a câteva decenii, precum și considerabile diferențieri cantitative și calitative. Aceste deosebiri sunt atât consecința transformărilor economice, sociale și politice notabile, care au marcat evoluția societății românești din regiune, cât și datorită unor evoluții specifice din cadrul celui de al doilea Țarat bulgar și al statelor succesoare ale acestuia (Țaratul de Târnovo și Țaratul de Vidin), precum și dezvoltărilor care s-au petrecut în cadrul politicii monetare a acestor formațiuni.

Comparativ cu numărul, relativ, mare de descoperiri de stamena de tip imitativ emise în vremea primilor țari din dinastia Asăneștilor (cca 1200-1241), prezente în spațiul dintre Carpați și Dunăre, aflusul de monede bulgărești de bronz va cunoaște o diminuare drastică în deceniile celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea. Faptul este dovedit de puținătatea descoperirilor de acest gen cunoscute, până în prezent.

Din împrejurimile municipiului Ploiești provine un stamenon al țarului Constantin Tych-Asan (1257-1277)⁴. Moneda face parte din tipul al IV-lea, emis la Târnovo, între anii 1265-1269.

O concentrare relativ importantă de descoperiri monetare de la Constantin

² Pentru monetăria de tip bizantin a primilor Asănești cf. HENDY 1999, *passim*. Asupra descoperirilor de monede de tip bizantin emise de autoritățile bulgare în perioada cca 1200-1241, cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1990, p. 85-103; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a, p. 89-99; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997, p. 113-160; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001, p. 337-391.

³ Pentru cadrul istoric general al evoluției Țării Românești în secolele XIII-XIV, cf. ȘTEFĂNESCU 1970, *passim*; ANGELOV & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 57-106; PANAIT 1971, p. 247-261; ȘTEFĂNESCU 1970, p. 238-244; GIURESCU 1973, *passim*; DONAT 1973, p. 277-298; IOSIPESCU 1980, p. 41-95; CANTACUZINO 1981, *passim*; PAPACOSTEA 1993, *passim*; IONIȚĂ 2005, *passim*; CANTACUZINO 1999-2001, p. 159-182.

⁴ Piesă inedită păstrată, la începutul anilor 1990, în colecția dl. ing. D. Cramer din Buzău. Moneda face parte din tipul DOČEV 1982, p. 5 și PENČEV 1990, p. 86-87, pl. V, nr. 44-45.

Tych-Asan se constată în zona Cetății Severinului (Drobeta-Turnu Severin)⁵. O piesă găsită aici aparține tipului I, databil între anii 1257-1258⁶, iar restul fac parte din tipul al IV-lea, emis între anii 1265-1269⁷.

De la hotarul răsăritean al viitorului stat feudal muntean, din Balta Călărașilor, în așezarea urbană dunăreană de la Păcuiul lui Soare, care a fost identificată cu marele centru urban medieval Vicina⁸, se remarcă de asemenea prezența unui număr însemnat de emisiuni de la Constantin Tych-Asan⁹. Este vorba de nouă stamena, dintre care două din tipul I¹⁰, una din tipul al II-lea, databil între anii 1259-1260¹¹ și șase exemplare din tipul al III-lea, emise în anii 1263-1264¹².

Monedele lui Constantin-Tych încheie un ciclu istoric din procesul de difuziune al emisiunilor bulgărești la nordul Dunării, deoarece pentru vreme de mai bine de trei decenii nu se mai cunosc alte descoperiri de monede de bronz în zonele situate dincolo de fluviu, chiar dacă baterea acestor nominaluri nu a încetat în atelierele acestui stat.

Seria descoperirilor de monede de bronz bulgărești în spațiul situat între Carpații Meridionali și Dunăre se reia timid, la începutul secolului al XIV-lea, printr-un stamenon de la Theodor Svetoslav (1301-1322), descoperit la Turnu Severin¹³. Moneda face parte din tipul I, varianta D, emisă între sfârșitul anului 1308 și 1322¹⁴.

În zona învecinată Munteniei se cunoaște numai o singură apariție monetară de la acest țar. Este vorba de un aspru descoperit la Păcuiul lui Soare¹⁵.

La câteva sute de kilometri, în amonte, în sudul Olteniei, la Maglavit (com. Maglavit, jud. Dolj) a fost descoperit un stamenon emis de Mihail Șişman și Ivan Ștefan¹⁶. Este vorba de un exemplar din tipul I, bătut la Târnovo în jurul anilor

⁵ Piese inedite, păstrate în colecția Muzeul Regiunii Porților de Fier (MRPF), nr. inv. II 1346/6856, 1332/4195, 1347/6854 și 1334/4219.

⁶ Cf. DOČEV 1982, p. 4, varianta ? și PENČEV 1990, p. 85, pl. IV, nr. 37-38.

⁷ Cf. PENČEV 1990, p. 120-121, pl. VII, nr. 65-66.

⁸ Cf. DIACONU 1969, p. 275-295; DIACONU 1981, p. 2311-2316.

⁹ Cf. ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 14-20, p. 161, nr. 2.

¹⁰ ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 19-20, monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 85, pl. IV, nr. 37-40.

¹¹ ILIESCU 1977a, p. 161, nr. 2; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 85-86, pl. V, nr. 41.

¹² ILIESCU 1977a, p. 155, nr. 14-18, p. 161, nr. 3; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 86, pl. V, nr. 42-43.

¹³ Piesă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. inv. II 1371/4189.

¹⁴ PENČEV 1990, p. 106, pl. VI, nr. 55-56; DOČEV 2009, p. 107-108, nr. 1560-1570.

¹⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 48; monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 99-106, pl. VI, nr. 52-54. La Păcuiul lui Soare se întâlnesc însă și emisiuni de bronz de la Svetoslav, bătute în calitate de despot al Dristrei, DOČEV 2009, p. 86-96, nr. 1010-1340. Pentru atribuirea acestor emisiuni lui Svetoslav, despot al Dristrei, vezi DIACONU 1995, p. 242-256. De asemenea, au fost descoperite și monede de bronz emise de Theodor Svetoslav asociat cu fiul său, Gheorghe al II-lea (1322-1323), DOČEV 2009, p. 109, nr. 1580-1590.

¹⁶ CIOBOTEA 1983, p. 84, nr. XVI. Din păcate, dl. D. Ciobotea a omis să menționeze faptul că piesa a fost identificată de autorul acestor rânduri.

1323-1324¹⁷.

Un exemplar de la același suveran, dar făcând parte din tipul I, emis între anii 1323-1330, purtând doar numele lui Mihail Șışman, provine din zona apropiată de părțile răsăritene ale Munteniei, de la Păcuiul lui Soare¹⁸.

Descoperirile de monede de bronz bulgărești de la Ivan Aleksandăr și asociații săi sunt și ele foarte rare pe teritoriul Țării Românești. Ele se concentrează doar de-a lungul Dunării, mai ales în Oltenia. Două monede concav-convexe de bronz, numite convențional stamena, emise în numele lui Ivan Aleksandăr și a soției sale Theodora a II-a au fost descoperite în cursul cercetărilor arheologice din așezarea medievală de la Zimnicea (jud. Teleorman)¹⁹, situată în fața Sviștovului. Piesele fac parte din tipul al V-lea, varianta B, emis între anii 1350-1355²⁰.

Din Oltenia cunoaștem alte două puncte cu descoperiri de monede de bronz de la Ivan Aleksandăr și asociații săi. Este vorba de un stamenon de la Ivan Aleksandăr și Mihail Asan descoperit la Cioroiu Nou (com. Cioroițaș, jud. Dolj)²¹. El aparține tipului al V-lea, bătut la Târnovo, între anii 1337-1355/1356²².

Două stamena de la Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a (1355-1371) au fost descoperite, în anul 1928, la Drobeta-Turnu Severin, cu prilejul săpăturilor arheologice din castru²³. Ele fac parte din tipul al VI-lea, varianta B-D, datat între anii 1355-1371²⁴.

De la Păcuiul lui Soare provine un stamenon din tipul al V-lea, de la Ivan Aleksandăr și Mihail²⁵, alături de alte 23 piese izolate emise pentru Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a²⁶. În cursul cercetărilor arheologice de la Păcuiul lui Soare din anul 1969 a fost descoperit un tezaur de 42 monede de bronz, dintre care 28 stamena emise de Ivan Aleksandăr și Theodora a II-a²⁷. Celelalte 11

¹⁷ Cf. PENČEV 1990, p. 120-121, pl. VII, nr. 65-66; DOČEV 2009, p. 118-119, nr. 1790-1810.

¹⁸ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 49, monedele fac parte din tipul PENČEV 1990, p. 121, pl. VII, nr. 68-69.

¹⁹ MITREA 1965, p. 255-256, nr. 28-29, le atribuie lui Ivan Aleksandăr și Mihail Asan. Vezi de asemenea ILIESCU 1950, p. 130; ILIESCU 1964, p. 359; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 89, nr. 77; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 138, nr. 51.

²⁰ PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 93-94; DOČEV 2009, p. 168-169, nr. 3070-3110, tipul al VI-lea, var. B.

²¹ Monedă inedită, păstrată în colecția Muzeul Olteniei Craiova (MOC), nr. inv. 42502 (ex. col. C. Lupescu).

²² Cf. PENČEV 1990, p. 139-140, pl. IX, nr. 89-90; DOČEV 2009, p. 163-166, nr. 2940-3030, tipul al V-lea.

²³ Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. inv. II 1369-1370.

²⁴ Cf. PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 91-92; DOČEV 2009, p. 168-1172, nr. 3070-3220, tipul al VI-lea, var. B-D.

²⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 60.

²⁶ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 61-79, p. 161-162, nr. 10, dar atribuite lui Ivan Aleksandăr și Mihail, p. 156, nr. 80-81 și p. 162, nr. 11, piese atribuite domniei comune cu Theodor a II-a.

²⁷ ISĂCESCU 1975, p. 253-254, variantele I-X. Vezi de asemenea MITREA 1968b, p. 436, nr. 103; CONOVICI 1975, p. 599-605; ILIESCU 1977a, p. 152-153; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 51; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 34. Elena Isăcescu, ca și toți ceilalți autori care au urmat-o, atribuia monedele, în mod eronat, lui Ivan Aleksandăr

exemplare le consider ca făcând parte din grupul de emisiuni pe care le-am desemnat, în 1988, ca fiind „imitații de tip Silistra”, având ca prototip emisiunile lui Ivan Strațimir. Având în vedere faptul că asemenea descoperiri se concentrează cu predilecție în Dobrogea de sud-vest și Bulgaria de nord și apar în tezaure târzii, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, am postulat că aceste monede au fost produse de atelierul de la Dărstor, sub controlul autorităților politice ale Țării Românești²⁸. În mod concret, „imitațiile de tip Silistra” din tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1969 au avut ca prototip stamenele din tipurile al II-lea (8 exemplare)²⁹, al III-lea (două exemplare)³⁰ și al IV-lea (1 exemplar)³¹ ale lui Ivan Strațimir. Tezaurul a fost ascuns, cel mai probabil, la sfârșitul secolului al XIV-lea, dacă nu chiar în primele două decenii ale secolului al XV-lea.

Până în prezent, de pe teritoriul Munteniei se cunoaște doar o singură descoperire de monede de bronz de la Ivan Șişman (1371-1393). Este vorba de un tetarteron de „billon” descoperit în cursul săpăturilor arheologice sistematice, în umplutura bordeiului nr. 19, de la Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)³². Moneda face parte din tipul I, emis între anii 1371-1390³³.

De la Păcuiul lui Soare provin 16 tetartera de billon de la Ivan Șişman. Dintre acestea 13 aparțin tipului I³⁴, emis între anii 1371-1390, iar celelalte 5³⁵ fac parte din tipul al II-lea, datat între 1375-1385³⁶. De remarcat este faptul că și la Păcuiul

și Mihail Asan, deși cita lucrarea lui GERASIMOV 1950b, p. 121-131, care identifica, în mod corect, asociatul lui Ivan Aleksandăr de pe aceste monede, ca fiind cea de a doua soție a lui, Theodora a II-a. Cele mai multe dintre piesele acestui tezaur fac parte din tipul al VI-lea, varianta B-D, cf. PENČEV 1990, p. 140, pl. X, nr. 93-94; DOČEV 2009, p. 168-172, nr. 3070-3220, tipul al VI-lea, var. B-D. Până la o nouă verificare a monedelor, nu excludem faptul, ca unele piese considerate a fi de la Ivan Aleksander și Theodora a II-a, să facă parte și ele tot din categoria „imitațiile de tip Silistra”, emise la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor de către autoritățile administrative ale Țării Românești pentru posesiunile din sudul Dobrogei, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118. Elena Isăcescu menționa că tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1969 ar fi conținut și o monedă otomană de bronz de la Baiazid al II-lea (sic!). Noi credem că, în realitate, piesa este, fie o emisiune orientală mai timpurie, din secolul al XIV-lea, probabil o monedă a Hoardei de Aur sau un mangyr otoman de la Baiazid I, deoarece structura cronologică a restului emisiunilor din această descoperire face imposibilă o asemenea asociere cu o monedă emisă între 1481-1512, dar și pentru faptul că nu se cunosc urme de viețuire în așezarea de pe insulă mai târzii de primele decenii ale secolului al XV-lea, mai exact din vremea domniei sultanului otoman Murad al II-lea (1422-1444; 1446-1451), cf. CUSTUREA 1980, p. 641-642.

²⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 117-118.

²⁹ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 4-11. Tipul PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 118.

³⁰ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 1-2. Tipul PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 119.

³¹ ISĂCESCU 1975, p. 254, nr. 3. Tipul PENČEV 1990, p. 161-162, pl. XII, nr. 120.

³² CONSTANTINESCU 1972, p. 103, nr. 3, fig. 50, nr. 3; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82, nr. 20; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 110, nr. 18; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 12.

³³ Cf. PENČEV 1990, p. 170-171, pl. XIII, nr. 129-130; DOČEV 2009, p. 213-215, nr. 4490-4530, tipul I, a. 1371-1390.

³⁴ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 85-91, p. 162, nr. 12-16.

³⁵ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 82-84; VERTAN & CUSTUREA 1981, p. 349, nr. 379-380.

³⁶ Cf. PENČEV 1990, p. 172, pl. XIV, nr. 131-132; DOČEV 2009, p. 215-216, nr. 4550-4580, tipul al II-lea.

lui Soare numărul monedelor de bronz de la Ivan Șišman este considerabil mai redus decât al celor emise în timpul domniei lui Ivan Aleksandăr.

Ca și în cazul monedelor de bronz de la Ivan Aleksandăr și asociații săi, precum și a celor de la Ivan Șišman, și monedele de bronz de la Ivan Strațimир (1352/1356-1365; 1370-1396), țarul de la Vidin, se întâlnesc foarte rar în cadrul descoperirilor de pe teritoriul Țării Românești.

Apariții de monede de bronz ale lui Ivan Strațimир sunt cunoscute doar în Oltenia. Astfel, la Celeiu (sat înglobat în orașul Corabia, jud. Olt) a fost descoperit un stamenon de la Ivan Strațimир³⁷. Moneda face parte din tipul I³⁸, emis în anii '70 ai secolului al XIV-lea.

Opt piese asemănătoare provin din descoperiri izolate de la Basarabi (com. suburbană a orașului Calafat, jud. Dolj)³⁹. În această localitate mai sunt menționate și alte șase monede de bronz, considerate de editori ca fiind imitații după emisiunile de stamena ale lui Ivan Strațimир sau Ivan Șišman⁴⁰. Două dintre monedele considerate ca imitații ale emisiunilor lui Strațimир, par să se inspire din tipul al IV-lea de stamena ale acestui țar, emis în anii '80 ai secolului al XIV-lea⁴¹.

S-a afirmat, de asemenea, că o piesă de bronz de tip imitativ ar fi fost descoperită la Zimnicea⁴². Corectitudinea acestei atribuirii, ca fiind o imitație după monedele de bronz, tipul I, varianta A, a ultimului țar de la Târnovo⁴³, ne pare total exclusă. În schimb, la Celeiu și la Zimnicea putem să avem de-a face, atât cu exemplare bătute neglijent ale stamenelor lui Strațimир, cât și cu imitații ale acestor emisiuni, căci asemenea piese există, atât în cadrul descoperirilor din Dobrogea de sud, cât și în Muntenia și Oltenia. Din păcate, lipsa ilustrațiilor ne împiedică să putem stabili cu precizie cărei categorii îi aparțin monedele în discuție.

Din descoperirile făcute în zona frontierei orientale a Țării Românești, de la Păcuiul lui Soare au fost publicate cinci stamena de la Ivan Strațimир, descoperite în cursul cercetărilor arheologice⁴⁴. Două exemplare aparțin tipului I, două tipului al II-lea⁴⁵ și unul tipului al III-lea⁴⁶.

³⁷ MITREA 1968a, p. 396, nr. 17, dar atribuită, în mod eronat, lui Mihail Șišman (1323-1330). Eroarea este preluată și de către CIOBOTEA 1983, p. 81, nr. VII.

³⁸ PENČEV 1990, p. 160, pl. XII, nr. 116-117; DOČEV 2009, p. 233-239, nr. 5010-5220, tipul I, var. A-N.

³⁹ ILIESCU 1964, p. 359, dar atribuite lui Mihail Șišman; ILIESCU 1965c, p. 272; POPILIAN 1968, p. 3-22; ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10; MITREA 1978, p. 368; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 7; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 8; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 4.

⁴⁰ ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10.

⁴¹ PENČEV 1990, p. 161-162, pl. XII, nr. 120.

⁴² MITREA 1965, p. 256-257, nr. 30. Descrierea monedei este confuză, trimiterea la MUȘMOV 1924, nr. 182-186, indică, probabil, existența unui stamenon asemănător cu cele din tipul al IV-lea ale lui Strațimир.

⁴³ După părerea ISĂCESCU 1975, p. 256, n. 10, moneda era considerată ca fiind asemănătoare cu cele ilustrate de PENČEV 1990, p. 172, pl. XIV, nr. 133.

⁴⁴ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 50, p. 162, nr. 19, p. 157, nr. 94, p. 162, nr. 12 și p. 162, nr. 12.

⁴⁵ PENČEV 1990, p. 161, pl. XII, nr. 118.

⁴⁶ PENČEV 1990, pl. XII, nr. 119.

Cu ocazia cercetării întreprinse asupra descoperirilor monetare din Muntenia și Oltenia am constatat că există o serie certă de descoperiri de „imitații de tip Silistra”, produse de atelierul de la Dârstor sau în alte centre trans-danubiene, în perioada când teritoriile din sudul Dobrogei au făcut parte din posesiunile principilor Țării Românești, cca 1388-1393 și 1402-1417⁴⁷.

Două stamena anepigrafice, unifacies, purtând reprezentarea unei cruci patriarhale, cu sau fără perle în cantoane, au fost descoperite la Maglavit (com. Maglavit, jud. Dolj)⁴⁸. Alte trei exemplare din categoria „imitațiilor de tip Silistra” provin de la Drobeta-Turnu Severin⁴⁹. Două dintre ele poartă reprezentarea unei cruci simple cu câte o rază în cantoane, iar cealaltă, o cruce fleurenată. Una din „imitațiile de tip Silistra” a fost descoperită în cursul cercetărilor arheologice din anul 1968, de la cetatea Severinului, iar al doilea exemplar în așezarea medievală care suprapunea thermele Drobetai romane⁵⁰.

O concentrare importantă de descoperiri de „imitații de tip Silistra” provine din zona Bucureștilor și împrejurimilor sale. Astfel, un stamenon de acest fel a fost descoperit în cursul cercetărilor arheologice din necropola de la București-Măicănești. Moneda anepigrafică poartă imaginea Maicii Domnului Orans⁵¹. Alte piese de acest gen au fost scoase la lumină în cursul cercetărilor arheologice din aria Bisericii Buna Vestire „Dobroteasa” din cartierul bucureștean Văcărești⁵² și în necropola de la Băneasa-Străulești⁵³.

Între monedele descoperite în interiorul bisericii de la Snagov de către Dinu V. Rosetti, în cursul cercetărilor din 1933, era și un stamenon de „tip imitativ Silistra” având ca prototip emisiunile lui Ivan Aleksandăr. Moneda era folosită ca inventar funerar, fiind perforată și atașată cu ajutorul unui fir textil de degetul mortului⁵⁴.

La Păcuiul lui Soare, care la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea se găsea sub controlul principilor Țării Românești, au fost descoperite 134 monede din categoria „imitațiilor de tip Silistra”⁵⁵, ele alcătuind majoritatea numerarului mărunt utilizat în această așezare în perioada menționată.

De altfel, legăturile teritoriilor situate între Dunăre și Carpați cu cele din

⁴⁷ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118.

⁴⁸ Monede inedite aflate în colecția prof. I. Cioană, din Maglavit.

⁴⁹ Monede inedite păstrate în colecția MRPF, nr. de inv. II 1561 și două fără nr. de inventar.

⁵⁰ Colecția MRPF, nr. de inv. II 1561.

⁵¹ VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 516, nr. 890. Menționată de PANAIT 2000, p. 154.

⁵² VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 321, nr. 233. Considerată de autorii citați ca fiind o imitație care a avut drept prototip emisiunile lui Ivan Strațimir. Vezi și OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵⁴ ROSETTI 1935, p. 18, nr. 66, fig. 26a-b; CANTACUZINO 1995, p. 18, nr. 66 și p. 20, fig. 26a-b; VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005, p. 513, nr. 881. Vezi, de asemenea, și OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2011, p. 78.

⁵⁵ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 93-121, p. 162, nr. 20-22; VERTAN & CUSTUREA 1981, p. 349, nr. 377-378, dar piesele au fost considerate ca fiind emisiuni de la Ivan Aleksandăr și Mihail Asan, de către autorii menționați.

Dobrogea de sud-vest, în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, sunt confirmate și de descoperirea unor stamena ale lui Terter, Seniorul Dristrei, în cursul cercetărilor arheologice din necropola de la Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)⁵⁶, de la Târgșorul Vechi (jud. Prahova) și la Cetățeni (com. Cetățeni, jud. Argeș)⁵⁷.

2. Descoperirile de monede de argint

La începutul secolului al XIV-lea, după 1307/1308, în evoluția monetăriei bulgare s-a produs o schimbare importantă, din momentul în care atelierele acestui stat vor începe să emită, tot mai frecvent, aspri de argint⁵⁸. Extinderea emisiunilor de argint a fost favorizată nu numai de accesul mai ușor la stocul de metalul alb necesar (inițial, prin reciclarea monedelor de sârbești și a celor ale Hoardei de Aur), cât, mai ales, de începutul exploatării pe scară largă a unor surse proprii, localizate pe teritoriul Bulgariei de nord-vest sau în Munții Rhodopi. Un loc important în expansiunea producției monetare bulgare l-a jucat implicarea țării, pe o scară tot mai largă, în marele comerț internațional din zona pontică, balcanică și central-europeană.

Factorul politico-militar a grăbit expansiunea producției și utilizării numerarului de argint, mai ales în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, prin punerea în circulație a argintului tezaurizat de Stat, Biserică sau persoanele particulare, pentru a fi monetizat și destinat plății cheltuielilor militare și politice (plata trupelor și mercenarilor, tributuri și răscumpărări de prizonieri)⁵⁹.

În cadrul monetăriei de la Târnovo producția de monede de argint va deveni abundentă între 1331-1393. Și în cazul Țaratului de Vidin, volumul emisiunilor de argint se va menține la un nivel foarte înalt în toată perioada 1370-1396⁶⁰.

Cea mai mare parte a descoperirilor de monede bulgărești de pe teritoriul Țării Românești pe care o analizăm în continuare este alcătuită din aspri de argint emiși în vremea îndelungatei domnii a lui Ivan Aleksandăr, care a exercitat puterea la Târnovo, singur sau asociat cu fii săi Mihail Asan, Ivan Șişman, ori cu cea de a doua lui soție, Theodora. Până în prezent nu cunoaștem decât o singură descoperire de aspri din prima emisiune a lui Ivan Aleksandăr, ca singur

⁵⁶ CONSTANTINESCU 1972, p. 101 nr. 1, fig. 50, nr. 1.

⁵⁷ DIACONU 1978, p. 199.

⁵⁸ În mod tradițional, în literatura numismatică modernă (din primele opt decenii ale secolului al XX-lea), s-a acreditat ideea că denumirea medievală a nominalului monedelor de argint bulgărești era cea de „gros/groși”, vezi în acest sens MUŠMOV 1924, *passim* și întreaga literatură subsecventă până în anii 1990. Pentru identificarea numelui istoric corect al emisiunilor de argint bulgărești din secolele XIII-XV, ca fiind cel de „aspru/a”, cf. DOČEV 2009, p. 24-25. Tot acolo și discuția privind denumirea medievală a nominalurilor monedelor de bronz sau billon, de formă concav/convexă sau plată.

⁵⁹ Asupra cauzelor expansiunii producției de emisiuni monetare de argint în Bulgaria secolelor XIII-XIV, cf. METCALF 1979, p. 285-291 și 310-318. Pentru identificarea atelierelor monetare active în epocă pe teritoriul celui de al doilea Țarat bulgar, cf. DOČEV 2009, p. 26-31.

⁶⁰ Asupra istoriei monetare bulgare din a doua jumătate a secolului al XIII-lea până spre mijlocul secolului al XIV-lea cf. METCALF 1979, p. 285-291; PENČEV 1990, p. 85-187; DOČEV 1992, p. 69-125; DOČEV 2003, *passim*; AVDEV 2007, *passim*; DOČEV 2009, *passim*.

stăpânitor (1331-1347), descoperită la Păcuiul lui Soare⁶¹.

Majoritatea covârșitoare a descoperirilor de aspri din vremea lui Ivan Aleksandăr care au ieșit la lumină pe teritoriul Țării Românești fac parte din emisiunile de aspri atribuite lui Ivan Aleksandăr și Mihail Asan. În realitate, așa cum au dovedit-o cercetările din ultima jumătate de secol, în spatele acestui tip se află atât monede emise în timpul domniei lor comune, între 1332/1333-1355/1356, cât și ca emisiuni cu legende și reprezentări „imobilizate”, puse în circulație după moartea lui Mihail Asan (1355/1356) și chiar după cea a lui Ivan Aleksandăr (1371). În ciuda aparentei lor uniformități iconografice, cercetările laborioase din ultimele trei decenii ale colegilor bulgari au permis identificarea destul de precisă a mai multor variante stilistice și ponderale în cadrul acestor emisiuni⁶². Cu această ocazie s-a dovedit faptul că o parte din acești aspri au fost emiși și postum, ca tip „imobilizat”, nu numai între anii 1366/1367-1371, dar și mai târziu,

⁶¹ Ea a fost publicată de către ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 51. Moneda face parte din tipul PENČEV 1990, p. 125, pl. VIII, nr. 71.

⁶² Cf. PENČEV 1990, p. 125-128, pl. VIII, nr. 72-80, pl. IX, nr. 81-82. Aceste monede au fost considerate, multă vreme, în mod eronat, ca reprezentând prima emisiune de aspri a lui Ivan Aleksandăr, cf. MUŠMOV 1924, p. 108-109. În ciuda faptului că GERASIMOV 1950a, p. 315-316 a identificat și atribuit corect o variantă a asprilor lui „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, ca fiind emisiuni postume, din vremea domniei asociate a lui Ivan Aleksandăr cu fiul său mai mic, Ivan Šišman (1356-1371), vechile atribuiri ale lui N. Mušmov au continuat să fie acceptate, fără rezerve, până relativ recent, de către numismații care s-au ocupat de astfel de emisiuni. O contribuție revoluționară privind redatarea și clasificarea stilistică și metrologică a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a fost adusă de cercetările lui METCALF 1975, p. 127-138. Cercetătorul britanic a folosit din plin argumentele metrologice și cronologice rezultate din analiza structurii tezaurelor, punând bazele unei noi datări a acestor emisiuni. Contrar ideii înrădăcinate în mediile de specialitate, D. M. Metcalf a dovedit, în mod clar, faptul că baterea asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a continuat cu mult peste un deceniu, după 1355/1356, data morții lui Mihail Asan. După părerea sa, emiterea asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” s-a desfășurat până în 1371, de-a lungul domniei asociate a lui Ivan Aleksandăr cu fiul său, Ivan Šišman. Același cercetător a lansat conceptul de „tip imobilizat” pentru a defini piesele din această emisiune, bătute după anul 1355/1356. D. M. Metcalf a demonstrat că așa ziii „groși” sau „1/2 groși” nu erau decât aspri bătuți după un etalon ponderal mai ușor, pe măsură ce standardul monetar a fost continuu redus pretutindeni în Balcani. Ulterior, precizări extrem de importante privind aceste emisiuni au fost făcute de același autor în METCALF 1979, p. 312-315. Pentru a evita orice confuzie asupra identității reale a emitenților acestor emisiuni, după părerea mea, întreaga serie de aspri de acest fel al trebui să fie desemnată ca fiind, mai precis, de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” decât cea de „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Identificarea corectă a succesiunii cronologice a celor două tipuri de monede de argint ale țarului Ivan Aleksandăr se datorează contribuției inovative a lui AVDEV 1976, p. 50-51. Un aport foarte important la studiul emisiunilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost aduse de către colegii bulgari PENČEV 1979, p. 22-23 și DOČEV 1983, p. 3-14. De subliniat faptul că DOČEV 1984, p. 36, a datat între 1371 - cca 1380, deci, la începutul domniei, în calitate de țar unic a lui Ivan Šišman, ultima serie de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Noile rezultate privind clasificarea variantelor și datarea lor au fost apoi sintetizate și rafinate în monografiile semnate de PENČEV 1990, p. 123-136, precum și cele ale lui DOČEV 1992, p. 92-96; DOČEV 2003; DOČEV 2009, p. 126-154 și 205-213; AVDEV 2007, p. 99-141 și 198-193.

în cursul primului deceniu al domniei lui Ivan Šišman, până pe la 1380⁶³.

Batera monedelor de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a cunoscut șase mari etape, dintre care primele trei se caracterizează prin redarea în formă inversată sau normală a monogramei **Ч-Р = Cezar**, adică **Țar** din titulatură, iar ultima prin înlocuirea acestei monograme prin grupe de trei perle, precum și prin următoarele greutateți medii specifice fiecărei etape cronologice:

- I. 1,56 g, pentru varianta A (anii 1332/1333-1347/1348);
- II. 1,55-1,56 g, pentru varianta B (anii 1340/1341-1345/1346);
- III. 1,48-1,53 g, pentru varianta C (anii 1345/1346-1355/1356);
- IV. 1,20-1,45 g, pentru varianta D (anii 1355/1356-1365);
- V. 1,20-0,90 g, pentru varianta E (anii 1365-1371)⁶⁴;
- VI. 0,60-0,90 g, pentru Ivan Šišman, tipul I (anii 1371-1380)⁶⁵.

Aspri izolați de tipul „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost descoperiți la Oltenița (jud. Călărași)⁶⁶, localitate dunăreană situată pe malul opus Tutrakanului, și la Zimnicea⁶⁷. Alte exemplare izolate (?) au fost descoperite la Alexandria și la Lăceni (com. Orbeasca, jud. Teleorman)⁶⁸. Două monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provin din săpăturile arheologice de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș⁶⁹. Piesele fac parte din varianta B, datată în anii 1340/1341-1345/1346, și varianta C, datată în anii 1345/1346-1355/1356. După părerea Elenei Isăcescu, piesele descoperite la Oltenița și Zimnicea ar face parte din ceea ce ea considera că ar fi fost „1/2 groși”⁷⁰. Lăsând la o parte faptul că monetăria bulgărească din anii 1331-1396 nu a cunoscut un astfel de nominal, termenul folosit de autoarea citată este foarte ambiguu. Dacă urmărim cu atenție textul articolului ei, această noțiune a fost utilizată, atât pentru a desemna piesele cu greutate redusă de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, varianta E, emise între anii

⁶³ METCALF 1975, p. 128-132; PENČEV 1979, p. 22; PENČEV 1990, p. 162-163, pl. XIII/121-123; DOČEV 1983, p. 3-14; DOČEV 1992, p. 111 și 238, pl. XXXVI, nr. 1.

⁶⁴ PENČEV 1990, p. 125-136; DOČEV 1992, p. 92-95 și 233 propune o schemă cronologică mai puțin complicată, dar care concordă, în linii mari, cu cea avansată de PENČEV 1990. Vezi în acest sens, DOČEV 2003 și DOČEV 2009, p. 135-154, unde clasifică asprii de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” în patru mari grupe cronologice: 1. Grupa 1. Greutatea medie de cca 1,60-1,70 g - 1332/1333-1347/1348 (monograma **Ч-Р inversată**); 2. Grupa a 2-a. Greutatea medie de cca 1,45-1,50 g - 1347/1348-1355/1356 (monograma **Ч-Р inversată**); 3. Grupa a 3-a. Greutatea medie de cca 1,10-1,25 g - 1355/1356-1366/1367 (monograma **Ч-Р normală**); 4. Grupa a 4-a. Greutatea medie de cca 0,50-0,80 g - 1365/1366-1380 (monograma **Ч-Р normală, dar foarte schematică sau înlocuită de o stea cu mai multe raze sau triumphiuri de perle**).

⁶⁵ DOČEV 1984, p. 36.

⁶⁶ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁶⁷ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁶⁸ SPIRU 1976-1989, p. 652; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 85, nr. 42; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 132, nr. 27.

⁶⁹ Cf. CONSTANTINESCU 1971, p. 20-21; CONSTANTINESCU 1984, p. 120, nr. 7-8, fig. 51, nr. 9-10. Vezi, de asemenea, mențiunile aceleiași piese la MITREA 1985a, p. 173, nr. 43; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82-83, nr. 27; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 100, nr. 23; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2. Monedele se păstrează în colecția Muzeului Municipal Curtea de Argeș (MM Curtea de Argeș), nr. de inv. 3167-3168, și au greutatea de 0,93 g și, respectiv, 1,57 g.

⁷⁰ ISĂCESCU 1971, p. 352.

1365-1371, cât și pe cele bătute la începutul domniei lui Ivan Šišman (1371-1380), adică cele de tipul I, după clasificarea lui K. Dočev și Vl. Penčev.

Am lăsat la sfârșit discutarea identității monedei de la „Ivan Aleksandăr” descoperită în cursul săpăturilor arheologice de la Mănăstirea Snagov (com. Snagov, jud. Ilfov), conduse de către Dinu V. Rosetti, despre care ne-au parvenit informații contradictorii. Pe fotografia de bună calitate a piesei publicată de Rosetti se observă că aceasta este din bronz, nu din argint, în plus, nu are nici o reprezentare cunoscută pe emisiunile comune ale lui Ivan Aleksandar și Mihail Asan⁷¹. În realitate, avem de a face cu un stamenon anonim din categoria emisiunilor pe care am desemnat-o ca făcând parte din imitațiile de tip Silistra, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, bătute în sudul Dobrogei sub autoritatea principilor Țării Românești⁷².

Din Balta Călărașilor, de la Vicina-Păcuiul lui Soare (sat Galița, com. Ostrov, jud. Constanța), așezare situată în anii '40-'70 ai secolului al XIV-lea, la granița de est a Țării Românești, sunt menționate opt descoperiri izolate de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”⁷³. Dintre acestea, trei piese fac parte din varianta A (1337-1341)⁷⁴, patru din variantele B-C (1341-1356)⁷⁵ și una nu poate fi încadrată în nici o grupă cronologică, datorită stării ei fragmentare⁷⁶. Centrul urban de la Vicina, împreună cu Dristra-Silistra, au fost stăpânite între anii 1366-1388 de către Dobrotița, despotul Țării Carbonei și de către fiul său, Ivanco Terter, seniorul Dristrei. După cum o indică numeroasele descoperiri monetare ale domnilor Țării Românești din această așezare, ca și din sudul Dobrogei, în general, Vicina a avut contacte strânse cu Muntenia, iar la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea a fost sub controlul Principatului muntean. Datorită acestui fapt, descoperirile de monede bulgărești la Păcuiul lui Soare prezintă un interes deosebit pentru studierea și înțelegerea dinamicii procesului de pătrundere a emisiunilor țaratelor de Târnovo și de Vidin în ansamblul ținuturilor situate la nord de Dunăre.

În Oltenia, este menționat un număr considerabil de descoperiri izolate de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. O parte dintre acestea au fost găsite în cursul unor cercetări arheologice. Așa este cazul monedei scoasă la lumină în cadrul necropolei medievale de la Verbicioara (com. Verbița, jud. Dolj)⁷⁷. După

⁷¹ ROSETTI 1935, p. 51. Pentru alte mențiuni ale acestei descoperiri vezi: ILIESCU 1964, p. 360, unde afirmă că la Snagov a fost descoperită o monedă de bronz. ISĂCESCU 1971, p. 352 menționează, în schimb, descoperirea unei monede de argint. Pentru alte mențiuni ale aceleiași descoperiri cf. BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 87, nr. 63; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 43; CANTACUZINO 1995, p. 18, nr. 66 și p. 20, fig. 26a-b. Vezi mai jos, discuțiile privind descoperirile de „imitații de tip Silistra” din bronz, databile la sfârșitul secolului al XIV-lea și primele două decenii ale secolului al XV-lea. Piesa a fost publicată cu toate datele de VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005.

⁷² OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 117-118.

⁷³ Cf. ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 52-59, p. 161, nr. 9.

⁷⁴ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 52-53 și 55.

⁷⁵ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 56-58, p. 161, nr. 9.

⁷⁶ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 54.

⁷⁷ Cf. BERCIU 1950, p. 106, nr. 1; BERCIU 1951, p. 244. Vezi de asemenea ILIESCU 1950, p. 130; ILIESCU 1964, p. 360; ISĂCESCU 1971, p. 352; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 37, nr. 49.

părerăa Elenei Isăcescu, piesa descoperită la Verbicioara s-ar încadra în categoria celor pe care ea le considera că ar fi fost „1/2 groși”⁷⁸. Am arătat deja, mai sus, că acest termen imprecis a fost folosit de autoare nu numai pentru a desemna piesele cu greutate redusă de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, emise între 1365-1371, dar și pentru cele bătute la începutul domniei lui Ivan Șišman (1371-1380). În lipsa publicării datelor tehnice complete și a unei fotografii de calitate, în prezent este imposibil să stabilim cu precizie cărui emitent ar putea aparține piesa.

Un aspru de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” a fost găsit în cursul săpăturilor întreprinse de Grigore Tocilescu, în anii 1893-1899, în așezarea și necropola feudală care suprapuneau castrul roman de la Drobeta⁷⁹. Din păcate, lipsesc alte date suplimentare. Tot din zona municipiului Drobeta-Turnu Severin, de la Cetatea Severinului, provine o monedă de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, a cărei greutate, de 1,20 g⁸⁰, ne face s-o încadrăm în varianta D, datată între anii 1355-1365. Din vecinătatea Severinului, de la Opișor (com. Opișor, jud. Mehedinți)⁸¹ provine un gros aparținând variantei E, datat între anii 1365-1371.

În colecția Muzeului Regional al Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin se păstrează un număr de șapte monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, despre a căror proveniență exactă nu s-au păstrat nici un fel de informații. Ele pot proveni atât din descoperiri izolate, făcute în cursul săpăturilor de la Drobeta-Turnu Severin, cât și dintr-un tezaur dispersat, descoperit în zonă sau de pe raza județului Mehedinți⁸². Cinci piese fac parte din varianta C, una din varianta D, iar una nu poate fi determinată.

În colecția Muzeului Olteniei din Craiova se află doi aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”⁸³. Ambele, cântărind 1,57 g și, respectiv, 1,54 g, fac parte din varianta B, bătută între anii 1340/1341-1345/1346. Din păcate, nici în acest caz, nu există date despre locul lor de proveniență. În lipsa acestor informații, noi am inclus, provizoriu, cele două monede între piesele izolate, dar starea lor excelentă de conservare nu exclude posibilitatea ca ele să reprezinte, totuși, un fragment dintr-un tezaur dispersat, poate, chiar, făcând parte din cel de la Lazu (com. Terpezița, jud. Dolj)⁸⁴, sau așa-zisul tezaur „Oltenia I”⁸⁵.

⁷⁸ ISĂCESCU 1971, p. 352.

⁷⁹ Cf. TUDOR 1976, p. 134.

⁸⁰ STÎNGĂ 1996, p. 150, nr. 25.

⁸¹ Monedă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. inv. II 399.

⁸² Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. inv. II 462-463, II 555-558 și II 2489.

⁸³ Monedele inedite MOC, nr. de inv. I 1792/1-2.

⁸⁴ Asupra tezaurului de la Lazu/1945, cf. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92, nr. 1-11. Autorul menționează această descoperire sub denumirea improprie de „tezaurul Oltenia I”. Pentru precizarea locului exact de proveniență cf. MITREA 1985b, p. 409, nr. 686. Vezi, de asemenea, și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 26.

⁸⁵ În realitate, în seria de descoperiri medievale provenite din localități necunoscute din provincia de peste Olt, tezaurul „Oltenia I” ar trebui să fie numit cel găsit în 1907, cf. MOISIL 1915b, p. 43, nr. 51 și ILIESCU 1958, p. 21. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92-93, a menționat descoperirea improprie de tezaurul „Oltenia II”, de unde a fost preluat și de METCALF 1979, p. 327, 329. Evident, în urma identificării locului de descoperire, tezaurul de la Lazu, ar trebui scos de pe lista așa-ziselor „tezaur Oltenia”. În schimb, pe aceasta ar trebui adăugat ca tezaurul „Oltenia II”, cel descoperit la începutul anilor 1990, în sudul

Sunt cunoscute numeroase tezaure de pe teritoriul Țării Românești, care sunt alcătuite exclusiv din aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” sau au în componența lor și astfel de piese. Un important tezaur a fost descoperit, în 1961, pe Popina Coslogeni, din Balta Călărașilor, de pe teritoriul satului Dichiseni (com. Dichiseni, jud. Călărași). Tezaurul a fost menționat de mai multe ori în literatura de specialitate, dar datele publicate au fost foarte sumare, iar într-un caz, chiar eronate⁸⁶. Din cele 173 monede, care au făcut parte inițial din tezaurul descoperit în 1961, împreună cu cănița în care fuseseră adăpostite, se păstrează azi, în colecția Muzeului Dunării de Jos din Călărași, doar un număr de 151 exemplare, care sunt inventariate sub nr. 4105-4277. Cu toate acestea, stabilirea apartenenței pieselor lipsă la marile grupuri cronologice este posibilă datorită unui desen foarte riguros realizat de fostul director al muzeului, Niță Angelescu (care era pictor). Am putu stabili că tezaurul de la Dichiseni/1961 se compune numai din monede de argint bulgărești de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Dintre acestea, un număr de 153 exemplare aparțineau variantelor A - C, databile între 1337 și 1355/1356, restul de 20 de exemplare făceau parte din varianta D, bătută între anii 1355/1356-1365. Acest fapt are o semnificație deosebită, transformând această descoperire într-unul dintre cele mai timpurii tezaure de monede bulgare de argint cunoscute, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești.

Din aceiași zonă a Bălții Ialomitei, provine și tezaurul descoperit în 1961 la Păcuiul lui Soare (satul Galița, com. Ostrov, jud. Constanța)⁸⁷. El număra 173 monede de argint, dintre care covârșitoarea majoritate, respectiv 166 de piese, erau aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. Alături de acestea se mai aflau patru aspri de la Strașimир, un basilikon de la Ioancu Terter, seniorul Dristrei (cca 1376-1388), și doi ducați de la Vladislav I - Vlaicu⁸⁸. În ciuda valorii sale documentare excepționale, acest tezaur a fost publicat de o manieră incompletă,

provinciei, pe care l-am putut studia grație ajutorului domnului Octavian Ciocșan.

⁸⁶ Descoperirea a fost menționată pentru prima oară de către PANAIT 1971, p. 260, dar cu informația greșită, după care tezaurul ar fi conținut monede de la Mircea cel Bătrân, principele Țării Românești. Aceiași identificare greșită a emitentului monedelor din tezaurul de la Dichiseni/1961 este și la BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 83, nr. 28. Date corecte asupra tezaurului se găsesc la MITREA 1985b, p. 409, nr. 685. Acestea au fost, apoi, reluate și de către ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 24 și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 16. Tezaurul a făcut obiectul comunicării „Un tezaur monetar din secolul al XIV-lea descoperit în Balta Borcei”, prezentată de către N. Angelescu și E. Oberländer-Târnoveanu în anul 1983, la Sesiunea științifică organizată de către Cabinetul Numismatic al Muzeului National de Istorie a României.

⁸⁷ Cf. MITREA 1962, p. 214, nr. 112; DIACONU 1964, p. 145; ISĂCESCU 1971, p. 345-353; ILIESCU 1977a, p. 152; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 51; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 34a.

⁸⁸ Moneda, un unicat, a fost publicată inițial de DIACONU 1964, p. 143-144, ca aparținând lui Gheorghe Terter I (1280-1292). Ulterior, a fost atribuită corect lui Ioancu Terter, seniorul Dristrei (cca 1376-1388), cf. DIACONU 1978, p. 185-201. Precizări asupra cronologiei și caracterului emisiunii la OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 115. În prezent, pregătesc o republicare a descoperirii de la Păcuiul lui Soare/1961. Din păcate, toate eforturile mele de a localiza moneda lui Ioancu Terter au dat greș, ea nefigurând în evidențele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, ale Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (unde se păstrează restul pieselor) sau în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.

cu numeroase erori de atribuire și metodologice. Din acest motiv, am încercat să dăm o nouă clasificare a pieselor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”, sperând, ca ulterior să republicăm și să analizăm valoarea istorică a acestei descoperiri. După noile criterii de clasificare ale acestor monede, tezaurul de la Păcuiul lui Soare/1961 are următoarea structură:

1. Varianta C – 1345/1346-1355/1356 - 3 exemplare⁸⁹;
2. Varianta C ? – 1345/1346-1355/1356 - 24 exemplare⁹⁰;
3. Varianta D – 1355/1356-1365 - 64 exemplare⁹¹;
4. Varianta E – 1365-1371 - 31 exemplare⁹²;
5. Varianta E ? – 1365-1371 - 6 exemplare⁹³;
6. Varianta D – E – 1355/1356-1371 - 15 exemplare⁹⁴;
7. Varianta F – 1355/1356-1365/1366 - 1 exemplar⁹⁵;
8. Tipul I (Ivan Șišman) – 1371-1380 - 6 exemplare⁹⁶;
9. Ivan Strațimир – grupa a II-a, varianta A – 1370-1375 - 1 exemplar⁹⁷;
10. Ivan Strațimир – grupa a II-a, varianta D – 1370-1378 - 1 exemplar⁹⁸;
11. Senioria de Dristra – Terter – basilikon, emisiunea I (1376-1377) - 1 exemplar⁹⁹;
12. Țara Românească – Vladislav I - Vlaicu – ducați - 2 exemplare¹⁰⁰.

Existența monedelor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” bătute la începutul domniei lui Ivan Șišman a rămas neobservată, atât primului editor al descoperirii, cât și de către ceilalți cercetători, care s-au ocupat de acest tezaur. După cunoștințele noastre, aceasta este prima menționare a prezenței asprilor din această grupă în cadrul descoperirilor de pe teritoriul actual al României (și, din păcate, și singura până în prezent, datorită lipsei de date metrologice și de ilustrare a materialului publicat). Îngroparea tezaurului de la Păcuiul lui Soare poate fi plasată între anii 1376/1377 și începutul anilor '80 ai secolului al XIV-lea.

Tot din Bărăgan, provine tezaurul de la Balaciu (com. Balaciu, jud. Ialomița), cuprinzând monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, pe lângă emisiuni de la Ivan Strațimир, țarul Vidinului, și ale voievozilor Vladislav I - Vlaicu și Radu I, ai Țării Românești¹⁰¹. Prezența monedelor lui Ivan Strațimир și

⁸⁹ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 18 și 20.

⁹⁰ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 2-7 și 16.

⁹¹ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 19, varianta a II-a nr. 1-5, 9, 11-12, 14, p. 348, incusă și nr. 15.

⁹² ISĂCESCU 1971, p. 346, nr. 1, p. 347, nr. 8, varianta a III-a nr. 6-8, 10 și 13 și p. 348, varianta a V-a, nr. 16.

⁹³ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 9-10 și 17.

⁹⁴ ISĂCESCU 1971, p. 347, nr. 11-15.

⁹⁵ ISĂCESCU 1971, p. 348, varianta a V-a, nr. 1.

⁹⁶ ISĂCESCU 1971, p. 347, varianta a II-a, și p. 348, varianta a VI-a.

⁹⁷ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 1.

⁹⁸ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 2.

⁹⁹ ISĂCESCU 1971, p. 346, nr. 1, atribuită lui Gheorghe I Terter. Asupra atribuirii ei către Ioanco Terter, fiul lui Dobrotici, Seniorul Dristrei, cf. DIACONU 1978, p. 185-200; DIACONU 1980, p. 73-76; OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 1988, p. 115.

¹⁰⁰ ISĂCESCU 1971, p. 345-346, nr. 1-2.

¹⁰¹ SEVEREANU 1935, p. 50; MOISIL 1939-1940, p. 246, nr. 10; ILIESCU 1950, p. 130, nr. 7; ILIESCU 1964, p. 360; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 3;

Radu I permite datarea ascunderii tezaurului de la Balaciu la începutul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea.

Structuri, relativ, asemănătoare cu descoperirile discutate mai sus le au și tezaurele de la Scioaștea (com. Scioaștea, jud. Teleorman)¹⁰², Bascov/2008 (com. Bascov, jud. Argeș)¹⁰³ și Balta Sărată (com. Crângeni, jud. Teleorman)¹⁰⁴.

Din cele 48 de monede păstrate din descoperirea de la Scioaștea, 32 exemplare aparțin tipului „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Din păcate, numai 28 de monede din acest tezaur au fost publicate, după un standard științific și tehnic corespunzător, de către Constanța Știrbu și Corneliu Beda. După clasificările recente, patru exemplare aparțin tipului A¹⁰⁵, zece sunt din varianta C¹⁰⁶, iar restul de 14 exemplare fac parte din varianta D¹⁰⁷. Alte șapte piese au fost foarte sumar publicate de către Bucur Mitrea. Cu toate acestea, chiar dacă ilustrația dată de acest autor este departe de a fi de calitate acceptabilă, se poate distinge prezența în lotul de la IAB a unor aspri aparținând variantei D¹⁰⁸, datate în anii 1355/1356-1365. Mai mult decât atât, cercetând aceiași ilustrație, unele piese par să facă parte din varianta E¹⁰⁹, adică dintr-un grup și mai târziu (1366-1371).

Alte șapte monede bulgărești din loturile păstrate din tezaurul de la Scioaștea au fost emise de Ivan Strațimir, țarul de Vidin, iar celelalte nouă, de Vladislav I, principele Țării Românești.

Unul din cele mai interesante tezaure conținând monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provenit de pe teritoriul Munteniei a fost descoperit în vara anului 2008 la Bascov. El număra, cel puțin 1.000 de monede de argint, din care am putut studia 765 exemplare. Dintre acestea, 20 de piese erau „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” (6 exemplare emise anterior anului 1355/1356 și 14 între 1356-1367). Pe lângă acestea, lotul studiat din tezaurul Bascov/2008 mai număra 371 aspri de la Ivan Strațimir, 406 ducați de la Vladislav I Vlaicu și un aspru otoman de la Murad I (1360-1389).

Descoperirea de la Balta Sărată, una din cele mai mari cunoscute, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești, conține doar cinci aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și 31 aspri de la Ivan Șišman, dintr-un total de 3.164

ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 1.

¹⁰² MITREA 1976-1980, p. 297-304; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 87, nr. 60; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 106-150; POENARU BORDEA & MITREA 1992, p. 206, nr. 68.

¹⁰³ Tezaurul este inedit, fiind în curs de publicare. O parte se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României și în diverse colecții private. Fără îndoială, părți din tezaurul de la Bascov au fost scoase ilegal din țară și au fost vândute în anii de după 2008 pe piața de antichități din Europa Occidentală.

¹⁰⁴ MITREA 1980, p. 378, nr. 162; ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983, p. 83-84; MITREA 1984, p. 188, nr. 145; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125-126, nr. 3. Descoperirea este menționată de două ori, cu nume diferite, de BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 6 (sub denumirea corectă de Balta Sărată) și p. 82, nr. 26 (Crângeni). Diferă și presupusa compoziție a „celor două descoperiri”.

¹⁰⁵ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 26-28 și 32.

¹⁰⁶ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 14, 28-30 și 33-38.

¹⁰⁷ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 11-13, 15-25 și 31.

¹⁰⁸ MITREA 1976-1980, p. 301, fig. nr. 1-3 și 5-6.

¹⁰⁹ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 121-125, nr. 7.

piese. Majoritatea pieselor din tezaurul de la Balta Sărată sunt emisiuni de aspri de la Ivan Strațimир, respectiv 1.652 piese, iar 1.476 sunt monede emise de principii munteni Vladislav I - Vlaicu, Radu I, Dan I și Mircea cel Bătrân.

Considerăm că ascunderea tezaurului de la Scrioaștea și Bascov a avut loc la începutul deceniului al optulea (scurtă vreme după 1370), iar cel de la Balta Sărată/1979, la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea (1389?).

Din una dintre primele capitale ale Țării Românești, de la Câmpulung Muscel (jud. Argeș) este cunoscută prezența unui tezaur, descoperit în 1875. Din informațiile transmise de D. A. Sturdza, cel care a achiziționat o parte din monede, tezaurul conținea și aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, pe lângă emisiuni ale principilor Țării Românești, Vladislav I Vlaicu și Radu I¹¹⁰.

Încă și mai puține date ne-au parvenit și despre un alt tezaur, despre care s-a afirmat că ar fi fost descoperit în zona Bucureștilor. Din nota foarte sumară a lui Constantin Moisil, unui autori au tras concluzia că descoperirea ar fi constat atât din emisiuni monetare de argint bulgărești de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și de la Ivan Strațimир, cât și din ducați ai primilor domni ai Țării Românești¹¹¹.

O serie extrem de importantă de tezaure conține aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, asociați cu alte monede balcanice, emisiuni ale domnilor Țării Românești și Moldovei, precum și cu piese central-europene sau vest-europene provine din Oltenia. Cea mai timpurie descoperire de acest gen, cunoscută până în acest moment, este tezaurul de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj), care reunește, pe lângă monede bulgărești și emisiuni sârbești¹¹². Grație amabilității colegului nostru Toma Rădulescu din Craiova, am putut cerceta, în anii 1990, piesele păstrate. Cele șase monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, din cele șapte menționate în *CH 7*, au o greutate medie de 1,47 g. Ele aparțin în totalitate variantelor B și C, emise în anii 1340/1341-1355/1356, iar monedele sârbești se datează între 1331-1350/1352. Acest fapt permite datarea îngropării tezaurului de la Lazu în deceniul al șaselea al secolului al XIV-lea.

Relativ contemporan cu descoperirea de la Lazu este și tezaurul pe care-l denumim convențional „Oltenia II”. El a fost descoperit la începutul anilor '90, într-o localitate neprecizată din sudul regiunii¹¹³. Lotul de 51 de monede studiate este alcătuit numai din emisiuni de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, varianta B-C (49 exemplare), databile între 1340/1341-1355/1356 și una din varianta D, datată între 1365-1371.

¹¹⁰ ILIESCU 1958, p. 20; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 82, nr. 19a-b; ILIESCU 1964, p. 360; ISĂCESCU 1971, p. 352; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c, menționau descoperirea în localitate a uneia sau a mai multor monede bulgărești izolate.

¹¹¹ MOISIL 1934, p. 15; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 127, nr. 7; PÂRVAN 2005, p. 575, nr. 31.

¹¹² Asupra tezaurului de la Lazu/1945, cf. DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92, nr. 1-11. Autorul menționează această descoperire sub denumirea improprie de „tezaurul Oltenia I”. Pentru precizarea locului exact de proveniență cf. MITREA 1985b, p. 409, nr. 686. Vezi, de asemenea, și ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 26.

¹¹³ Un lot de 50 de aspri din acest tezaur inedit se păstrează într-o colecție particulară din Craiova. Studiul pieselor a fost accesibil datorită amabilității prietenului meu Octavian Ciocșan din Craiova.

În 2021 am avut acces direct la piesele unui tezaur, despre care se afirmase că ar fi fost descoperit în 1967, pe teritoriul municipiului Slatina. Din informațiile mai vechi, anterioare anului 1989, pe care le aveam de la dl. dr. Toma Rădulescu și dna. Elena Deleanu, rezulta că în colecțiile Muzeului Județean Olt se păstrau 67 aspri de la „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan și unul de la Ivan Strațimir”¹¹⁴.

În urma studierii pieselor am constatat că era vorba, în realitate, despre un lot de 73 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și imitații contemporane ale acestora. Fragmentul de tezaur are următoarea structură, pe grupuri cronologice și variante (după clasarea propusă de AVDEV 2007 și DOČEV 2009):

1. Prima grupă cronologică (1332/1333-1347/1348) - 29 exemplare¹¹⁵.
2. A doua grupă cronologică (1347/1348-1355/1356) - 34 exemplare¹¹⁶.
3. A treia grupă cronologică (1355/1356-1366/1367) - 4 exemplare¹¹⁷.
4. Imitații¹¹⁸.

Acestora le mai adăugăm un lot de trei piese păstrate într-o colecție particulară din Slatina. Din datele oferite de Gh. Poenaru Bordea¹¹⁹, ar rezulta că monedele din colecția A. Cincu ar face parte din grupele cronologice a II-a și a III-a.

În lotul păstrat în prezent în colecția Muzeului Județean Olt nu am regăsit moneda lui Ivan Strațimir, despre care mă informase colegul Rădulescu. În aceste condiții, se poate presupune că tezaurul de la Slatina a fost ascuns în ultimii ani ai deceniului al șaptelea al secolului al XIV-lea.

Din cea de-a doua parte a deceniului al optulea al secolului al XIV-lea sau de la începutul deceniului al nouălea datează mai multe tezaure din Oltenia, cum ar fi, cele de la Jiana Mare I/1959 (fostul sat Flămânda, com. Jiana Mare, jud. Mehedinți)¹²⁰, Teiuș/1914 (com. Scornicești, jud. Olt)¹²¹ și „Oltenia I”¹²².

¹¹⁴ Asupra descoperirii de la Slatina cf. DELEANU 1994, p. 20; POENARU BORDEA & MITREA 1993, p. 319, nr. 94; POENARU BORDEA 1994-1995, p. 474, nr. 114; POENARU BORDEA 1996-1998, p. 461, nr. 189.

¹¹⁵ AVDEV 2007, p. 111-112 fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare pe monograma de pe avers), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOČEV 2009, p. 140, nr. 2320-2330, p. 139, nr. 2290, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁶ AVDEV 2007, p. 111-112, fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare), p. 113, fig. 103, var. C (dar fără tildă de prescurtare), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOČEV 2009, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁷ AVDEV 2007, p. 111-112, fig. 101, var. A2, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare), p. 113, fig. 103, var. C (dar fără tildă de prescurtare), p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare); DOČEV 2009, p. 141, nr. 2380, precum și variante de avers sau revers care un figurează în cele două lucrări.

¹¹⁸ Imitații după emisiunile din variantele AVDEV 2007, p. 112-113, fig. 102, var. B (dar fără tildă de prescurtare) și p. 113-114, fig. 104, var. D (dar fără tildă de prescurtare).

¹¹⁹ POENARU BORDEA 1996-1996, p. 461, nr. 189. Cele trei monede fac parte din seria de emisiuni cu monograma **Ч-Р** inversată (1,62 g, 1,46 g și 1,38 g, perforată).

¹²⁰ Tezaurul a fost menționat sumar de către ILIESCU 1960, p. 502, n. 4; ROȘU & POPILIAN 1964, p. 329; RĂDULESCU 1980, p. 93; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 6; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 85, nr. 45a; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 27; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 20.

Tezaurul Jiana Mare I/1961 era alcătuit din circa 1.137 monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, de la Ivan Strațimир, de la Vladislav I - Vlaicu și Radu I. Din păcate nu avem date privind numărul exemplarelor de la fiecare emitent, în parte, cu excepția celor emise de Vladislav I Vlaicu și Radu I, despre care s-a afirmat că erau reprezentați prin câte două monede fiecare¹²³.

Descoperirea de la Teiuș pare să fi fost cel mai mare tezaur medieval timpuriu cunoscut, până în prezent, pe teritoriul Țării Românești. Se presupune că el ar fi numărat, inițial, cel puțin 5.000-6.000 monede de argint. Descoperirea nu a fost accesibilă studiului, decât parțial, risipindu-se în comerțul de antichități și mai multe colecții private. C. Moisil a reușit să identifice doar 2021 exemplare, dintre care: 700 de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, 1.300 de la Ivan Strațimир, 20 de la Ludovic I, regele Ungariei și una de la Giovanni Dolfin, dogele Veneției. Din păcate, dispunem doar de o descriere sumară, pentru o singură monedă de la Strațimир din acest tezaur, datorată lui Moisil¹²⁴. Piesa pare să aparțină celei de a doua domnii, varianta A.

Tezaurul, numit convențional „Oltenia I”, a fost descoperit, în jurul anului 1907, într-o localitate necunoscută din această provincie. Lotul ajuns la dispoziția numismaților vremii cuprindea 300 de monede, dintre care patru erau aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”¹²⁵. Între monedele de acest tip din tezaurul „Oltenia I” au fost identificate și unul sau două (?) exemplare de un interes excepțional. Este vorba despre aspri pe care s-a aplicat o contramarcă circulară cu reprezentarea scutului fasciat al Basarabilor¹²⁶. Celelalte monede din tezaurul „Oltenia I” constau din emisiuni de la Vladislav I - Vlaicu (214 exemplare), Vladislav I și Radu I (10 exemplare), Radu I (63 exemplare), Serbia - Ștefan Dušan (6 exemplare), Moldova - Petru I (un exemplar) și Polonia - Vladislav I Jagello (un exemplar).

Tot din spațiul bulgar al secolului al XIV-lea provine și unicul aspru păstrat de la Ivan Strațimир și menționat ca făcând parte din tezaurul „Oltenia I”.

Ascunderea celor trei tezaure din Oltenia, prezentate mai sus, pare să dateze din cea de-a doua jumătate a deceniului al optulea sau începutul celui următor al secolului al XIV-lea.

După numărul considerabil de descoperiri de monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” de pe teritoriul Țării Românești, aparițiile de emisiuni de la urmașul său pe tronul de la Târnovo, Ivan Šišman (1371-1393), sunt extrem de modest reprezentate în spațiul dintre Dunăre și Carpații Meridionali.

¹²¹ MOISIL 1914, p. 57; MOISIL 1915a, p. 14-15; SEVEREANU 1915, p. 114; SEVEREANU 1921, p. 113; ILIESCU 1950, p. 128; ILIESCU 1958, p. 20; ILIESCU 1964, p. 360; MITREA 1976, p. 292; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981, p. 32; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 66; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 44.

¹²² MOISIL 1915b, p. 43, nr. 51; ILIESCU 1958, p. 21; DIMITRIJEVIĆ 1973, p. 92-93, care îl menționează sub numele, incorect, de tezaurul „Oltenia II”. Vezi, de asemenea: BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 49.

¹²³ Cu prilejul reorganizărilor și inventarierilor succesive ale colecției, care au avut loc în anii 1960-1980, piesele mai multor tezaure au fost „contopite”...

¹²⁴ MOISIL 1915c, p. 199, nr. 28.

¹²⁵ Vezi mai sus n. 81.

¹²⁶ SEVEREANU 1915, p. 117; ILIESCU 1958, p. 21.

Aspri de la Ivan Șišman sunt menționați doar în componența a patru tezaure din Țara Românească, dintre care două provin de pe insula dunăreană Păcuiul lui Soare, situată chiar în vecinătatea Dobrogei. Cele mai vechi emisiuni de la Șišman cunoscute în zonă sunt cei șase aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” din tezaurul Păcuiul lui Soare/1961, la care se adaugă un exemplar izolat, descoperit în cursul cercetărilor arheologice¹²⁷.

Tot din vecinătatea Vicinei provine și tezaurul descoperit pe malul brațului Dunărea Veche, la „Km. 349”, în Balta Călărășilor, nu departe de Păcuiul lui Soare. Lotul recuperat de Muzeul „Teohari Antonescu” din Giurgiu numără 500 monede de argint. Dintre acestea, 31 sunt aspri semnați de la Ivan Șišman. Restul aparțin lui Ivan Strațimir (319 aspri), lui Radu I (42 ducați), Dan I (117 ducați), precum și lui Mircea cel Bătrân (6 ducați)¹²⁸.

Emisiuni de argint de la Ivan Șišman, mai exact un număr de 31 de aspri fac parte și din tezaurul de la Balta Sărată, discutat deja mai sus¹²⁹.

Din Oltenia cunoaștem doar o singură descoperire de monede de la Ivan Șišman. Este vorba de un tezaur descoperit la Turnu Severin, în jurul anului 1944¹³⁰. Lotul pe care l-am studiat conținea 12 aspri, cu toții făcând parte din emisiuni foarte târzii ale lui Ivan Șišman, din tipul al IV-lea, datat în anii 1382/1383-1392/1393¹³¹, alături de care am putut cerceta și 30 de ducați de la Mircea cel Bătrân, din primul tip reformat (cu bustul lui Isus pe avers) și un fragment dintr-un lingou de argint¹³².

Îngroparea tezaurelor de la „Km. 349” și Balta Sărată poate fi plasată pe la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea (1389?), iar a celui de la Drobeta-Turnu Severin/1944, în primii ani ai secolului al XV-lea.

Cea de a doua componentă bulgară majoră a mediului circulator din Țara Românească o reprezintă emisiunile Țaratului de Vidin, bătute în vremea lui Ivan Strațimir (1352/1355-1365 și 1370-1396). Mica formațiune politică din nord-vestul Bulgariei și nord-estul Serbiei actuale, a început să emită monedă proprie în jurul anului 1360¹³³.

Producția monetară surprinzător de abundentă, având în vedere dimensiunile teritoriului a fost favorizată atât de existența unor importante zăcăminte de argint la Čiprovci, cât și de poziția importantă căpătată de Țaratul de Vidin în cadrul sistemului marilor drumuri comerciale internaționale între

¹²⁷ ILIESCU 1977a, p. 156, nr. 59.

¹²⁸ ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 113-114, nr. 43; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 133, nr. 33, dar cu mențiunea, greșită, că tezaurul a fost descoperit la Ostrov (jud. Constanța).

¹²⁹ MITREA 1980, p. 378, nr. 162; ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983, p. 83-84; MITREA 1984, p. 188, nr. 145; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 6; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125-126, nr. 3.

¹³⁰ BUZDUGAN, LUCHIAN & OPRESCU 1977, p. 25-26, nr. 191-195a.

¹³¹ Cf. PENČEV 1990, p. 169, pl. XIII, nr. 126-128.

¹³² Descoperire inedită, păstrată într-o colecție particulară din București.

¹³³ Datarea începutului monetăriei Țaratului de Vidin este plasată pe la 1359/360 de către PENČEV 1990, p. 154, în timp ce DOČEV 2003, p. 112, consideră că baterea de monedă proprie a debutat între 1355-1360. AVDEV 2007, p. 216-217 opina că atelierul de la Vidin a început să activeze de abia în 1371.

Europa de Sud-Est și Centrală. Producția monetară a atelierului de la Vidin s-a intensificat după 1370, când Ivan Strațimir a fost reinstalat pe tron, după aproape cinci ani de ședere în prizonierat maghiar.

Cercetările recente au dus la concluzia că monedele acestui suveran pot fi clasificate în trei mari grupe cronologice, unele având mai multe subfaze, caracterizate prin variante ale siglelor utilizate:

a) Grupa I – 1359/1360-1365 - sub tron nici o marcă de emisiune; sceptru cu perle - greutatea medie de 1,16 g¹³⁴;

b) Grupa II – 1369-1378 - sub tron, nici o marcă de emisiune sau diverse simboluri; sceptru cu flori de crin heraldice - greutatea medie de 1,11-0,80 g:

1. varianta A – 1370-1375 - sub tron nici o marcă de emisiune - greutatea medie de 1,11 g¹³⁵;

2. varianta B – 1375-1376 - sub tron, cap uman - greutatea medie de 1,11 g¹³⁶;

3. varianta C – 1376 - sub tron, ramură - greutatea medie de 1,00-1,05 g¹³⁷;

4. varianta D – 1376-1377 - sub tron, rozetă - greutatea medie de 0,90-1,00 g¹³⁸;

5. varianta E – 1377-1380 - sub tron, secure - greutatea medie de 0,80-0,90 g¹³⁹;

III. Grupa a III-a – 1380-1396 - greutatea medie de 0,54-0,77 g:

1. varianta A – 1380 - sub tron, floare de crin - greutatea medie de 0,77 g¹⁴⁰;

2. varianta B – 1380-1385 - sub tron, secure - greutatea medie de 0,62 g¹⁴¹;

3. varianta C – 1385-1396 - sub tron, rozetă - greutatea medie de 0,54 g¹⁴².

Konstantin Dočev a propus o schemă simplificată, împărțind emisiunile de aspri ai lui Ivan Strațimir în două grupe cronologice, corespunzând celor două domnii (1352/1355-1365 și 1370-1396)¹⁴³.

¹³⁴ PENČEV 1990, p. 149-151, pl. XIII, nr. 107.

¹³⁵ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 108.

¹³⁶ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 109.

¹³⁷ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 110.

¹³⁸ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 111.

¹³⁹ PENČEV 1990, p. 151, pl. XII, nr. 112.

¹⁴⁰ PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 113.

¹⁴¹ PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 114.

¹⁴² PENČEV 1990, p. 152, pl. XIII, nr. 115. Pentru datarea emisiunilor PENČEV 1990, p. 154-160.

¹⁴³ DOČEV 2009, p. 223-233. După clasificarea acestui cercetător, faza întâia reunește piese fără mărci de emisiune pe revers (partea cu reprezentarea lui Strațimir pe tron), cu o greutate medie de 1,10-1,25 g. Emisiunile din faza a doua (1370-1396) sunt împărțite în mai multe grupuri cronologice și variante. Primul grup cronologic: 1370 - cca 1385 reunește piesele cu o greutate medie de 0,80-1,00 g. Ele sunt divizate în șase variante:

A) fără marcă de emisiune pe revers;

B) stea cu opt raze;

Descoperiri izolate de aspri de la Strațimир de pe teritoriul Țării Românești sunt foarte numeroase și mult mai uniform distribuite teritorial decât cele conținând emisiuni de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail”. Astfel de piese izolate sunt menționate la: Dridu-Metereze (sat Dridu, com. Dridu, jud. Ilfov)¹⁴⁴, Coconi (com. Mănăstirea, jud. Călărași)¹⁴⁵, la Guruieni (com. Măgura, jud. Teleorman)¹⁴⁶, la Târgoviște (jud. Dâmbovița)¹⁴⁷, Curtea de Argeș (jud. Argeș)¹⁴⁸ și Câmpulung Muscel (jud. Argeș)¹⁴⁹.

O serie importantă de descoperiri izolate provin din Oltenia. Astfel, un aspru de la Strațimир a fost găsit într-un mormânt din necropola de la Portărești (com. Giurgița, jud. Dolj)¹⁵⁰. În cursul săpăturilor arheologice în așezarea rurală fortificată de la Basarabi (com. suburbană a orașului Calafat, jud. Dolj) a fost scos la lumină și un aspru de la Strațimир¹⁵¹.

O altă piesă a fost descoperită în cursul cercetărilor arheologice din anul 1960, întreprinse în așezarea feudală, care suprapunea castrul de la Drobeta-Turnu Severin¹⁵². Tot în zona Severinului, la Gruia (com. Gruia, jud. Mehedinți) s-au descoperit doi aspri de la Strațimир. Unul a fost găsit într-un mormânt și celălalt, pe podeaua unei locuințe medievale incendiate¹⁵³.

În colecția Muzeului Regional al Porților de Fier se păstrează un număr de 12 monede de argint de la Strațimир, despre al căror loc de proveniență nu s-au păstrat date concrete¹⁵⁴. Ele ar putea să facă parte atât din descoperiri izolate din

- C) rozetă cu cinci petale;
- D) secure;
- E) cap uman;
- F) ramură de palmier.

Al doilea grup cronologic: cca 1385-1396, reunește piese cu greutatea medie de 0,50-0,70 g. Ele se împart în trei variante:

- A) floare de crin heraldică;
- B) secure;
- C) stea cu opt raze.

¹⁴⁴ ENĂCHIU-C-MIHAI 1981, p. 512; MITREA 1985, p. 173, nr. 45; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 17; NICOLAE & POPESCU 1994-1995, p. 291, nr. 2.

¹⁴⁵ CONSTANTINESCU 1972, p. 102, nr. 2, pl. 50, nr. 2.

¹⁴⁶ CONSTANTINESCU & MARINESCU 1966, p. 71; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 22.

¹⁴⁷ ILIESCU 1965a, p. 1154; ILIESCU 1965b, p. 272; MITREA 1978, p. 368, nr. 128; RĂDULESCU 1980, p. 93; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 67a; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136-137, nr. 45.

¹⁴⁸ CONSTANTINESCU 1984, p. 120, nr. 9, pl. 51, nr. 11. Moneda se păstrează la MM Curtea de Argeș la nr. de inv. 3169 și cântărește 0,98 g.

¹⁴⁹ MITREA 1964, p. 566; MÎRTZU 1984, p. 21-22; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 128, nr. 11c.

¹⁵⁰ TĂTULEA 1981, p. 48, nr. 50; MITREA 1980, p. 378, nr. 172; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981, p. 32; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 86, nr. 53; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 134, nr. 37.

¹⁵¹ POPILIAN 1968, p. 3-22; BUSUIOC & VÎLCEANU 1976, p. 495; MITREA 1978, p. 368, nr. 95; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 7; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 5; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 4.

¹⁵² Piesă inedită, păstrată în colecția MRPF, nr. de inv. II 1481.

¹⁵³ STUPARU 1985, p. 141.

¹⁵⁴ Monede inedite, păstrate în colecția MRPF, nr. de inv. II 403, II 485-490, II 554, II 1497 și II 2586-2587.

Turnu Severin sau din localități din județul Mehedinți, dar pot reprezenta și părți ale unor tezaure dispersate, provenite din sud-vestul Olteniei.

În colecția Muzeului Olteniei se găsesc trei aspri de la Strațimир¹⁵⁵, despre proveniența cărora nu se păstrează nici un fel de date. Ca și în cazul celor din patrimoniul muzeului din Drobeta-Turnu Severin, asemenea monede pot să provină atât din vechi descoperiri izolate, cât, mai ales, din tezaure dispersate, având în vedere starea de conservare excelentă a acestora.

După părerea noastră, cele trei piese în discuție par să reprezinte o parte, cea lipsă, din tezaurul de la Balș (jud. Olt). Această descoperire a fost menționată în 1934, ca având 272 de monede, iar la publicarea sa foarte minuțioasă, din 1968, au fost prezentate doar 269 piese.

Despre câteva piese izolate de monede de la Strațimир găsite în sud-vestul Dobrogei la Păcuiul lui Soare, în Muntenia și Oltenia sunt disponibile date suplimentare, privind grupa cronologică și varianta căreia îi aparțin și, pe această cale și asupra datării lor mai precise.

Din descoperirile izolate de la Păcuiul lui Soare provin doi aspri de la Strațimир¹⁵⁶, ambii făcând parte din cea de-a treia grupă cronologică, varianta C, datată între 1385-1396.

Astfel, monedele lui Ivan Strațimир descoperite în cursul cercetărilor arheologice de la Curtea de Argeș și de la Drobeta-Turnu Severin se înscriu în grupa a II-a, varianta A, datând din anii 1370-1375. Tot din această grupă pare să facă parte și unul dintre aspri din colecția Muzeului Regional al Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin, fără loc de proveniență cert¹⁵⁷, precum și cele trei piese din colecția Muzeului Olteniei (suspectate ca reprezentând un mic lot al tezaurului de la Balș).

Moneda de la Coconi face parte din grupa a III-a, varianta B, datată în anii 1380-1385.

Piesa de la Dridu-Metereze, de asemenea găsită în cursul unor cercetări arheologice sistematice, face parte din grupa a II-a, varianta C, datată în anii 1376-1377.

Monedele de la Gruia, precum și zece monede de la Strațimир, fără loc de proveniență cert, din colecția Muzeului Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin¹⁵⁸ fac parte din grupa a III-a, varianta C, datată între anii 1385-1396.

În cazul unei alte piese, din aceeași colecție, deși marca de emisie nu este foarte lizibilă, greutatea foarte redusă a monedei indică foarte clar faptul că piesa aparține tot fazei ultime a grupei a III-a¹⁵⁹.

Monedele de argint de la Ivan Strațimир se întâlnesc frecvent în compoziția unor tezaure de pe teritoriul Dobrogei de sud-vest și al Țării Românești.

Tezaurul de monede de argint de la Păcuiul lui Soare, descoperit în cursul săpăturilor arheologice din anul 1961, conține patru monede de la Strațimир¹⁶⁰. Doi

¹⁵⁵ Monede inedite, păstrate în colecția MOC, nr. de inv. I 1617/1-2 și I 1618.

¹⁵⁶ ILIESCU 1977a, p. 157, nr. 92-93.

¹⁵⁷ Nr. de inv. II 2586.

¹⁵⁸ Nr. de inv. II 403, II 485-487, II 489-490, II 554, II 1497 și II 2587.

¹⁵⁹ Nr. de inv. II 488.

¹⁶⁰ ISĂCESCU 1971, p. 348, nr. 1-2.

aspri fac parte din grupa a doua cronologică, varianta A, datată între anii 1370-1375, iar ceilalți, din varianta D, fiind emiși între 1377 și 1378.

Tezaurul II de la Maraloiu (com. Grădiștea, jud. Brăila), păstrat foarte fragmentar, conține o monedă de la Ivan Strațimир, alături de emisiuni ale principilor Țării Românești: Vladislav I - Vlaicu, Radu I și Mircea cel Bătrân, precum și de la Ștefan Dušan, în calitate de rege al Serbiei (1331-1345)¹⁶¹. Asprul lui Strațimир din descoperirea de la Maraloiu face parte din grupa a III-a, varianta C, datată între 1385-1396.

După toate probabilitățile, tezaurul de la Maraloiu a fost ascuns în cea de-a doua jumătate a deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

În regiunea orientală a Bărăganului, pe cursul mijlociu al Ialomiței, sunt menționate două descoperiri importante care aveau în componență monede de la Strațimир: cea de la Balaciu/1926 și cea de la Vlad Țepeș (com. Vlad Țepeș, jud. Ialomița). Despre componența ultimului tezaur avem date mai concrete. El conținea circa 3.000 de aspri de la Strațimир și 2.500 monede de la Vladislav I, Radu I, Dan I și Mircea cel Bătrân¹⁶². George Severeanu, urmat de alți autori, vorbea și existența unor monede false ale țarului de Vidin, în compoziția acestei descoperiri. După părerea mea, aceste așa-zise „falsuri”, nu sunt altceva decât emisiuni foarte târzii, bătute neglijent, adesea foarte greu lizibile și cu o greutate mult redusă. Structura tezaurului Vlad Țepeș indică ascunderea spre mijlocul deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

Un alt tezaur a fost descoperit în nord-estul Munteniei și provine de la Târgșorul Vechi (jud. Prahova). Deși s-a afirmat că acesta ar fi conținut 81 de monede, dintre care 20 de aspri de la Strațimир și 61 ducați de la Mircea cel Bătrân (emisiuni dinainte de reforma monetară)¹⁶³, cu ocazia studierii descoperirii, la începutul anilor 2000, am putut identifica doar 43 de piese (23 ducați cu legendă slavonă și latină de la Mircea cel Bătrân, emiși înainte de reforma lui monetară, și 20 aspri de la Ivan Strațimир)¹⁶⁴. După clasificarea lui Vladimir Penčev, monedele de la Strațimир fac parte din grupul cronologic al II-lea, varianta A (2 exemplare) și grupul cronologic al III-lea, variantele B (3 exemplare) și C (15 exemplare). Și această descoperire datează din cea de a doua jumătate a deceniului al zecelea al secolului al XIV-lea.

Așa cum am arătat deja, este menționată existența unui tezaur descoperit în zona Bucureștilor, despre care s-a presupus că ar fi fost posibil să fi avut în

¹⁶¹ Cf. CÂNDEA 1979, p. 168-169, nr. 6; MITREA 1981, p. 390, nr. 222; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 123, n. 11; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 85, nr. 46; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 112-113, nr. 37; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 132, nr. 30.

¹⁶² SEVEREANU 1937, p. 68, nr. 4; ILIESCU 1950, p. 130, nr. 9; ILIESCU 1964, p. 362; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 89, nr. 75; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 116, nr. 63; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 137-138, nr. 50.

¹⁶³ TEODORESCU *et alii* 1977, p. 5; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 69; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 115, nr. 59; SAVU 1997, p. 10, fără, însă, a menționa că toate piesele alcătuiau același tezaur, găsit la Târgșor (jud. Prahova).

¹⁶⁴ Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova (MJIAPH), nr. inv. I-64-1091, 64-2641, 64-89015-80023, 64-89601-612 pentru emisiunile lui Mircea cel Bătrân și 64-46795-46814, pentru cele de la Strațimир.

componenta sa și aspri de la Strațimир¹⁶⁵.

Am arătat deja că monedele de la țarul Ivan Strațimир constituie o componentă importantă a tezaurului de la Scrioaștea (jud. Teleorman), Bascov (jud. Argeș) și Balta Sărată (jud. Teleorman), în vestul și nordul Munteniei.

Din lotul păstrat din tezaurul de la Scrioaștea șapte piese au fost emise de Ivan Strațimир, țarul de Vidin. Cele patru monede de la Ivan Strațimир, publicate de Constanța Știrbu și Corneliu Beda¹⁶⁶, fac parte din cea de a doua grupă cronologică, varianta A, databilă între 1370-1375. Este posibil ca și celelalte trei monede ale lui Strațimир, din lotul păstrat la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, să aparțină aceleiași grupe și variante cronologice (ilustrația de calitate redusă nu permite o identificare certă).

Partea pe care am studiat-o din tezaurul de la Bascov/2008 conține 371 aspri de la Strațimир (84,50% din lotul cercetat).

Descoperirea de la Balta Sărată numără nu mai puțin de 1.652 piese de la Ivan Strațimир, ceea ce reprezintă peste 52 % din componenta tezaurului.

De la Târgoviște, din cea de-a treia capitală a Țării Românești, provine un tezaur care conținea 6.283 monede de argint. Dintre acestea trei aspri sunt emisiuni de la Ivan Strațimир, asociate cu monede ale principilor Țării Românești: Vladislav I (5 ducați), Radu I (28 ducați) și Mircea cel Bătrân (6.090 ducați), de un dinar de la Lazar, despotul Serbiei, câte un dinar de la Ludovic I și Sigismund I, regii Ungariei, și un soldino de la Andreea Dandolo, dogele Veneției¹⁶⁷. Proporția emisiunilor vidiniene este de numai 0,04%.

Tezaurul este unul târziu, fiind îngropat la peste un deceniu de la dispariția Țaratului de Vidin de pe eșichierul politic al Balcanilor, la sfârșitul celui de al doilea deceniu sau începutul celui de al treilea deceniu al secolului al XV-lea, iar toate monedele lui Strațimир aparțin celei de a treia grupe, varianta C, dar greutatea lor extrem de redusă indică baterea acestora în ultimii ani de domnie, în jurul lui 1396.

Seria tezaurului conținând monede de la Strațimир provenite de pe teritoriul Olteniei este impresionantă atât prin numărul lor mare, cât și prin cantitatea de emisiuni de acest fel pe care o includ. Cu toate acestea nu toate informațiile sunt suficient de veridice.

De exemplu, în literatura de specialitate, s-a afirmat că în colecția Muzeului Județean de Istorie din Slatina s-ar fi păstrat un fragment de tezaur descoperit la Brebeni/ante 1980 (com. Brebeni, jud. Olt)¹⁶⁸, cuprinzând nouă monede de argint emise de Vladislav I, Mircea cel Bătrân și Ivan Strațimир, împreună cu monede maghiare din secolul al XIV-lea. La cercetarea din 2021 nu am regăsit în colecția muzeului nicio piesă din această descoperire.

¹⁶⁵ MOISIL 1934, p. 15; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 127, nr. 8; PÂRVAN 2005, p. 575, nr. 31.

¹⁶⁶ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 120-121, nr. 7-10.

¹⁶⁷ ILIESCU 1965a, p. 1154; ILIESCU 1965b, p. 1062; ILIESCU 1965c, p. 272; ILIESCU 1977b, p. 361; MITREA 1978, p. 368; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 67; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 115, nr. 58; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 136, nr. 45.

¹⁶⁸ BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 81, nr. 10; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 109, nr. 11; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126-127, nr. 6.

Una din cele mai valoroase descoperiri cu monede de la Ivan Strațimир este tezaurul de la Balș/1928 (jud. Olt)¹⁶⁹. După părerea mea, tezaurul de la Balș/1928 este identic cu așa-zisul „tezaur de la Craiova/1933”, menționat de Theodor Gerasimov în 1934¹⁷⁰.

Din informațiile publicate rezultă că, inițial, tezaurul de la Balș număra peste 272 de monede de argint. În anii 1960 se mai păstrau în colecția Muzeului Olteniei 269 de piese despre care se știa precis că provin din această descoperire, dar după părerea noastră, mai există încă un mic lot de trei piese, pe care l-am menționat deja mai sus, care pare să provină din aceiași descoperire. Conform datelor publicate, un număr de 237 (240) monede aparțineau lui Ivan Strațimир, iar restul lui Mircea cel Bătrân. Din descrierea făcută de Gh. Popilian, se considera că dintre acestea un număr de opt (11) exemplare erau „groși”, în timp ce celelalte 229 exemplare erau considerate a fi fost „1/2 groși”. În realitate, toate monedele lui Strațimир din tezaurul de la Balș fac parte dintr-un singur nominal, adică, sunt aspri. Cei mai mulți făcând parte din emisiuni târzii din grupa a III-a, varianta C, emiși între anii 1385-1396. Nu există date concrete despre presupusa prezență a monedelor feudale ale Țării Românești în această descoperire.

La Gogoșu (com. Gogoșu, jud. Mehedinți) a fost găsit în 1929 un tezaur din care s-au recuperat, inițial, 237 monede de argint și un vas de argint¹⁷¹. Monedele lui Ivan Strațimир alcătuiau majoritatea covârșitoare a părții din descoperire, ele fiind în număr de 235 de exemplare. Ulterior, au mai fost recuperați încă doi aspri de la Strațimир.

Celelalte două monede aparțin voievozilor munteni Dan I și Mircea cel Bătrân. Toate monedele lui Ivan Strațimир fac parte din varianta C, a celei de a treia grupe cronologice, datând din anii 1385-1396.

Considerăm că tezaurele de la Gogoșu/1929 și Balș/1928 sunt adevărate „tezaure de călători” - „traveller's hoards”, pachete de numerar constituite într-un mediu circulator complet străin de cel în care au fost îngropate, ele reprezentând părți din averea unor refugiați din Țaratul de Vidin, ajunși la nordul Dunării, în vestul Țării Românești, la scurtă vreme după 1389.

De la Drobeta-Turnu Severin provine cel de al treilea tezaur important,

¹⁶⁹ ROȘU & POPILIAN 1964, p. 239; POPILIAN 1968, p. 13; MITREA 1977, p. 174, nr. 490; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 5; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 4; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 125, nr. 2.

¹⁷⁰ GERASIMOV 1934, p. 471 afirma că tezaurul cercetat de el, în octombrie 1933, cu prilejul vizitei în România, conținea 272 de monede de la Ivan Strațimир. ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 129, nr. 13c îl urmează pe GERASIMOV 1934.

¹⁷¹ BĂRCĂCILĂ 1939, p. 123-124; MOISIL 1940, p. 294; BERCIU & COMȘA 1956, p. 460-461, 468; BĂRCĂCILĂ 1957, p. 423; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 84, nr. 35; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 112, nr. 30; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 131, nr. 21. În colecția MRPF au ajuns doar 232 aspri de la Strațimир și cele două monede medievale românești (Dan I și Mircea cel Bătrân). Alte două monede ale țarului de la Vidin au ajuns în colecția Institutului de Arheologie București (IAB). Din relatarea din 1957 a lui Al. Bărcăcilă, rezultă că unele piese au rămas în posesia descoperitorilor, deci tezaurul număra mai mult decât 237 monede, așa cum s-a afirmat, inițial. Acest fapt este confirmat și de recuperarea, la 10 ani după data descoperirii, a unor monede de către Dumitru Berciu și Eugen Comșa.

conținând monede de la Ivan Strațimir¹⁷². El a fost descoperit în 1915. Din lotul inițial de 400-500 monede s-au păstrat doar 140 piese. Șapte monede sunt de la Ivan Strațimir, 160 de ducați de la Mircea cel Bătrân, 18 dinari de la Maria I, regina Ungariei, și șase dinari de la Sigismund I. Până în prezent, au fost publicate cu toate datele necesare pentru o clasificare mai nuanțată, numai 60 monede, între care sunt și șase aspri de la Strațimir¹⁷³. Din acest lot, două piese fac parte din grupa a II-a, varianta A, și câte una din grupa a III-a, variantele B și C.

Prezența unor ducați reformați din tipul I de la Mircea cel Bătrân permite datarea tezaurului de la Severin/1915 în primii ani ai secolului al XV-lea.

Tot din Drobeta-Turnu Severin ne-a parvenit un fragment de tezaur, descoperit în anii 1980. Din el am putut cerceta numai trei monede, toate de la Ivan Strațimir¹⁷⁴. Una dintre monede aparține grupei I-a, iar celelalte grupei a II-a, variantele A și D. Cele mai recente piese din acest tezaur datează din perioada 1377-1378.

Din apropierea Severinului, de la Bistrița (com. Hinova, jud. Mehedinți) provine o altă descoperire¹⁷⁵. Un fragment de tezaur găsit la Păsărani (com. Grozești, jud. Mehedinți) a fost publicat de către L. Roșu și Gh. Popilian¹⁷⁶. S-au păstrat cinci aspri de la Strațimir și câteva fragmente de bijuterii de argint. Toate monedele aparțin grupei a II-a, varianta A, emise între anii 1370-1375.

B) COMENTARIILE DE ISTORIE POLITICĂ; ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

După această trecere în revistă a descoperirilor de monede bulgărești din cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea la nord de Dunăre vom analiza interdependența mecanismelor economice și politice care au influențat acest proces, cu o evoluție complicată, desfășurat pe durata aproape a unui secol și jumătate și pe un spațiu geografic larg. Deși, în tot intervalul cronologic cuprins între începutul secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea monedele de bronz și billon au reprezentat principalul numerar prezent în spațiul cuprins între Dunăre și Carpații Meridionali, începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea se constată o dispariție virtuală a emisiunilor de bronz.

Dacă în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea reducerea și apoi încetarea pătrunderii monedei de bronz se explică, în bună măsură, prin impactul

¹⁷² MOISIL 1916, p. 42, nr. 66; MOISIL 1923, p. 89; MOISIL 1927, p. 32; MOISIL 1947, p. 4, nr. 54; ILIESCU 1960, p. 501; ILIESCU 1964, p. 362; ISĂCESCU 1965, p. 52-57, nr. 324-383; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 2; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 111, nr. 25; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 130, nr. 18. Aceeași descoperire este prezentată ca fiind două tezaure diferite, unul descoperit în 1914 și celălalt în 1915, cf. BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 83, nr. 29c și 29f.

¹⁷³ ISĂCESCU 1965, p. 55, nr. 363-369.

¹⁷⁴ Monede inedite, păstrate, în anii 1980, în colecția dr. E. Sachelarie, din Drobeta-Turnu Severin.

¹⁷⁵ POPILIAN 1968, p. 22; STÎNGĂ 1985, p. 146, nr. 4; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 80, nr. 8; ȘTIRBU & STANCU 1987, p. 108, nr. 6; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 126, nr. 5.

¹⁷⁶ ROȘU & POPILIAN 1964, p. 326-329, nr. 1-5; BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987, p. 88, nr. 65; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 134, nr. 35, cu denumirea greșită a localității, ca fiind „Păsăreni”.

politic și socio-economic al invaziei și prezenței mongole la nordul Dunării de Jos, în prima jumătate a secolului al XIV-lea a avut loc și un proces profund de modificare a aspectului mediului circulator de pe teritoriul Țării Românești. Prezența punctuală a descoperirilor de bronz, concentrate mai ales în așezări situate de-a lungul Dunării sau în imediata vecinătate a fluviului se leagă, în primul rând, de contactele economice, culturale și umane, care au unit de-a lungul secolelor populațiile de pe ambele maluri dunărene. Existența unor legături foarte strânse între locuitorii de pe cele două maluri explică de ce descoperirile monetare din zona Coconi, Zimnicea, Celeiu, Maglavit, Turnu Severin, Curtea de Argeș, zona Bucureștilor se deosebesc radical de cele din cea mai mare parte a restului Țării Românești. Situația descoperirilor de monede de bronz din aria Severinului trebuie privită ca un caz aparte a unui cap de pod, al unui centru proto-urban puternic conectat economic, cultural și politic la lumea balcanică.

Analiza descoperirilor de monede bulgărești din secolele XIII-XIV din teritoriile situate între Carpați și Dunăre scoate în evidență disoluția rapidă a vechiul facies circulator de tip „bizantino-balcanic”, caracterizat prin utilizarea cu preponderență a emisiunilor de bronz/billon și aur și înlocuirea lui cu un nou model, de tip central și vest european, bazat pe folosirea, aproape exclusivă, a emisiunilor de argint¹⁷⁷. Analiza descoperirilor indică faptul că procesul de „argentinizare” a circulației monetare a premers baterea emisiunilor proprii ale principilor Țării Românești, în vremea domniei lui Vladislav I - Vlaicu, în anii 1360. În realitate, adoptarea unui sistem monetar de tip central european în Țara Românească nu a făcut decât să accentueze tendințele mai vechi, care se manifestau deja din anii 1330-1340 în circulația monetară locală.

Numai în zona limitrofă Dunării și, poate, în câteva centre din interior, cum ar fi, de exemplu, Curtea de Argeș, Cetățeni și Târgșorul Vechi, ca și zona Bucureștilor, strâns legate de marele comerț internațional dintre teritoriile balcanice și Europa Centrală, va continua folosirea pe scară redusă și a numerarului de bronz.

În acest context, al predominării factorului economic ca motor al difuziunii monedelor de bronz bulgărești spre Țara Românească, există totuși o notabilă excepție, care trebuie discutată. Este vorba de prezența, la o scară relativ importantă numeric, a monedelor de bronz de la Constantin Tych-Asan la nord de Dunăre, mai ales în zona Severinului. Credem că acest fenomen punctual poate fi pus în legătură cu o serie de evenimente politice care s-au desfășurat în regiunea Porților de Fier, în anii '60 ai secolului al XIII-lea. După părerea mea, monedele lui Constantin Tych-Asan au pătruns în zona Severinului, odată cu trupele bulgare care au încercat de două ori să reocupe acest cap de pod, în anii 1260 și

¹⁷⁷ După 1308, un fenomen similar s-a petrecut și în Bulgaria, dar aici, emisiunile de argint, tot mai abundente între anii 1323-1396, nu au înlocuit niciodată monedele de bronz, care vor continua să fie bătute și folosite, pe scară largă, până la cucerirea otomană, cf. METCALF 1979, p. 285-291, 310-318.

1265 sau 1266¹⁷⁸.

Analiza lotului de monede de la Constantin Tych-Asan descoperite la Severin poate oferi unele informații suplimentare asupra cronologiei conflictului bulgaro-maghiar pentru controlul acestei zone strategice, căci cele două invazii au fost menționate, indirect, în documente mai târzii. Dacă data de 1260 a primului atac bulgar asupra Severinului este confirmată de cronologia primelor monede de la Constantin Tych-Asan, emise în anii 1257-1258. Plasarea celei de a doua ocupații bulgare, în cursul anului 1265, este dificil de susținut. Cele mai multe descoperiri de monede ale acestui țar, de la Severin, fac parte din tipul al IV-lea, care a fost emis între anii 1265-1269. În acest context, este greu de susținut datarea evenimentului în anul 1265, chiar în momentul introducerii noului tip monetar. Probabil că invazia bulgară s-a produs în cursul anului 1266, la suficientă vreme după punerea în circulația a monedelor.

Și într-un caz și în celălalt, nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca o parte din monedele lui Constantin Tych-Asan să fi ajuns la Severin fiind aduse de trupele maghiare și ale vasalilor locali, care au participat la cele două expediții punitive în nordul Bulgariei, ca răspuns la atacurile trupelor țarului de la Târnovo și ale lui Jakov, despotul de Vidin.

Moneda descoperită în zona Ploiești pare să se lege și ea de un eveniment politico-militar important, războiul bizantino-tătaro-bulgar, început în 1265¹⁷⁹ și la care, este de presupus, că alături de tătari, au luat parte trupe ale cnezilor români din Muntenia. În deceniul al șaptelea al secolului al XIII-lea, majoritatea monedelor care continuau să circule în sudul Olteniei și la Severin erau stamenele concav/convexe, fapt ce permitea, fără probleme, utilizarea emisiunilor lui Constantin Tych-Asan.

Aceiași legătură dintre pătrunderea monedelor lui Constantin Tych-Asan și factorul politico-militar se observă și în Dobrogea, atât la Păcuiul lui Soare, cât și la Isaccea, aflate în deceniile cinci-șapte ale secolului al XIII-lea în sfera politico-administrativă a Imperiului de la Niceea și apoi a Imperiului bizantin restaurat¹⁸⁰.

Și în cadrul descoperirilor din zona Gurilor Dunării predomină masiv monedele lui Constantin Tych-Asan din tipurile al II-lea - al IV-lea, emise după 1265, după încheierea alianței anti-bizantine dintre Hoarda de Aur și Bulgaria¹⁸¹. Apropierea Bulgariei de Hoarda de Aur a favorizat extinderea temporară a controlului autorităților de la Târnovo asupra regiunii situată între Silistra și Gurile Dunării.

După cum am văzut mai sus, începutul pătrunderii masive a monedei bulgare la nordul Dunării a coincis cu momentul punerii în circulație a asprilor de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Cum aceste monede au fost emise vreme de aproape 49 ani, este de presupus că procesul de difuziune a cunoscut mai multe faze.

¹⁷⁸ Asupra tentativelor bulgare de a ocupa Severinul, cf. HOLBAN 1981a, p. 85-89 și PETROV 1982, p. 272 și 276, unde cel de al doilea atac este datat în anul 1265; PAVLOV 1997, p. 139-276.

¹⁷⁹ PETROV 1982, p. 274-276.

¹⁸⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 146-148.

¹⁸¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989, p. 147-148.

Analiza descoperirilor care au fost corect publicate, sau la care am avut acces direct, confirmă această ipoteză. Astfel, din cele 173 piese din tezaurul de la Dichiseni, 153 de monede, adică 88,43 % aparțin variantelor A-C, databile între 1337 și 1355/1356, iar restul de 20 de exemplare (11,57 % din totalul pieselor) aparțin variantei D a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, dateate între 1355/1356-1367.

Un alt eșantion util privind ritmul pătrunderii monedelor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” la nord de Dunăre îl constituie tezaurul „Oltenia II” descoperit într-o localitate neprecizată din sudul județului Dolj. Din cei 51 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” pe care i-am putut cerceta, 49 exemplare, adică 96 %, făceau parte din variantele A-C și doar una din varianta D.

De pe teritoriul Olteniei se cunoaște un alt tezaur timpuriu, cel de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj), a cărui ascundere s-a petrecut în prima parte a deceniului al cincilea al secolului al XIV-lea. Toate monedele păstrate fac parte din variantele B și C.

În cadrul lotului din tezaurul de la Slatina, 39,7% din piese datează din anii 1331/1332-1347/1348, 46,6% din anii 1347/1348-1355/1356 și doar 5% din perioada 1355/1356-1367.

O dinamică asemănătoare se observă și pe lotul de monede izolate de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” provenite de la Păcuiul lui Soare. Trei piese - 37,5 % - fac parte din varianta A (1337-1341), patru - 50 % - din variantele B-C (1341-1356), iar una nu poate fi încadrată în nici o grupă cronologică.

Pentru descoperirile mai târzii din Țara Românească, conținând monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, dispunem de mai puține eșantioane de studiu. Cele mai importante dintre acestea sunt tezaurele de la Scrioaștea și Bascov, databile la începutul sau în a doua parte a deceniului al șaptelea al secolului al XIV-lea. Descoperirea de la Scrioaștea conține 32 de monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”. Dintre acestea: 4 piese fac parte din varianta A (12,5%), 10 (32,5%) din varianta C, 14 (43,5%) din varianta D și 7 (21,8%) aparțin variantelor D-E.

Din cei 20 de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, din lotul tezaurului de la Bascov pe care l-am studiat, un număr de 6 exemplare datează din perioada 1347-1355 și 14 din anii 1356-1367.

Deși relativ apropiat cronologic, tezaurul de la Păcuiul lui Soare, descoperit în 1961, pune în evidență câteva trăsături specifice circulației monetare în zonele frontaliere, indicând existența unui model circulator diferit de cel constat în cadrul descoperirilor din restul Țării Românești. Această descoperire reprezintă o combinație între o acumulare de numerar făcută într-o zonă străină, undeva pe teritoriul Țaratului de Târnovo, la care s-au adăugat, ulterior, și câteva monede locale, cum ar fi basilikon-ul lui Terter și ducații lui Vladislav I - Vlaicu Vodă.

În ciuda faptului că ascunderea tezaurului s-a petrecut în cursul celei de a doua jumătăți a anilor '70 ai secolului al XIV-lea, monedele timpurii de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” sunt, încă, bine reprezentate. Astfel, din 166 de monede de acest tip, un număr de 27 (16,25%) fac parte din varianta C. Cele mai multe piese, respectiv, 64 exemplare (38,5%), aparțin variantei D (1355/1356-1367), iar 37 de monede (22,3%) fac parte din varianta E (1366-1371). Lor trebuie să le

mai adăugăm alte 15 exemplare (9%), care ar putea face parte din variantele D sau E.

Descoperirile pun în evidență un aflus masiv al asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” spre Țara Românească între anii 1340/1341-1355/1356. Cu toate că numărul pieselor emise în perioada 1355/1356-1367 din tezaure rămâne, încă, relativ, important, se observă începutul unei reduceri rapide a cantității de aspri de acest tip care ajung la nord de Dunăre.

Tendința descendentă va caracteriza și dinamica pătrunderii emisiunilor bătute între anii 1367-1371. Cu excepția tezaurului de la Păcuilui lui Soare/1961, al cărui nucleu are o origină străină, până în prezent, în Țara Românească nu cunoaștem nici o descoperire de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, emiși în primii ani ai domniei lui Ivan Șišman.

Dacă în anii cinzeci sau șazeci ai secolului al XIV-lea în spațiul dintre Dunăre și Carpați se întâlnesc tezaure alcătuite exclusiv din aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, sau în proporție covârșitoare din astfel de monede, începând cu a doua parte a deceniului al optulea, ponderea acestor monede scade treptat.

Astfel, dacă în tezaurul de la Scrioaștea ele reprezintă 66,60 %, din lotul păstrat, peste un deceniu, pondere lor aproape că se înjumătățește, ajungând la 34,60%, din structura lotului analizat din tezaurul de la Teiuș.

Declinul foarte rapid al ponderii emisiunilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” este elocvent pus în evidență de faptul că aceste emisiuni nu mai reprezintă decât 1,30% din compoziția lotului cercetat din tezaurul „Oltenia I”, iar în tezaurul de la Balta Sărată, ele nu constituie decât infima proporție de 0,16 %, dintr-un total de 3.123 de piese păstrate.

Credem că este interesant de subliniat faptul că aflusul masiv de numerar de argint din atelierele Țaratului de Târnovo nu a fost continuat și după 1371, deși producția de groși a acestui stat a rămas foarte importantă, de-a lungul întregii domnii a lui Ivan Șišman (1371-1393). Având în vedere starea de criză continuă prin care trece în acești ani Țaratul de Târnovo, supus presiunii otomane, este evident faptul că menținerea producției de monede de argint la un nivel înalt, răspundea, mai ales, unei motivații politico-militare și mai puțin necesităților unei economii în creștere.

Atât în tezaurul de la Balta Sărată, cât și în cel de la „km. 349”, monedele lui Ivan Șišman ocupă o poziție extrem de modestă, de numai 3,52 % și, respectiv 0,99 % din total. Mai ales în descoperirea de la Balta Sărată, poziția extrem de marginală a emisiunilor lui Șišman în cadrul circulației din Țara Românească este și clar pusă în evidență de disproporția dintre monedele sale și cele ale fratelui său vitreg, țarul Ivan Strațimir, de la Vidin, ale cărui emisiuni reprezintă nu mai puțin de 52,89 % din componența tezaurului.

Începând din anii 1370, locul emisiunilor de argint bulgărești ale Țaratului de Târnovo este ocupat de monedele vidiniene ale lui Ivan Strațimir. Deși pe teritoriul Țării Românești se cunosc și descoperiri care conțin emisiuni din grupa I, dateate între 1359/1360-1365 (vezi, de exemplu, tezaurul de la Bascov), aflusul de monede de la Vidin devine important după 1370, pentru a atinge apogeul între anii 1385-1396. În tezaurele ascunse în perioada cuprinsă între cea de a doua parte

a deceniului al optulea și cea de-a doua parte a deceniului al zecelea monedele lui Ivan Strațimир reprezintă majoritatea emisiunilor, chiar în detrimentul celor locale ale principilor Țării Românești.

Astfel, printre cele 1.300 exemplare identificate în tezaurul de la Teiuș, monedele de la Vidin alcătuiesc 64,32 % din cele 2021 de piese din lotul studiat. Monedele de la Vidin constituie 54,80 % din lotul cercetat din tezaurul de la Bascov, 54,54 % din descoperirea de la Vlad Țepeș și 52,89 % din cea de la Balta Sărată.

În alte două tezaure târzii din Oltenia, respectiv în cel de la Balș și de la Gogoșu, ponderea monedelor lui Strațimир este absolut covârșitoare. Astfel, în descoperirea de la Balș ele constituie 88,23 % din piese, iar la Gogoșu monedele lui Strațimир reprezintă cel puțin 99,15 %.

Prezența unei asemenea cantități atât de importante de monede de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” în descoperirile monetare din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Dunăre în anii 1340-1367 nu poate fi decât consecința unor contacte comerciale ample dintre Bulgaria și Țara Românească¹⁸², cu o balanță de plăți net favorabilă teritoriilor de la nord de Dunăre.

Considerăm că principalul produs de export al Țării Românești către Bulgaria era sarea, care lipsea total, nu numai în această țară, dar și în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Sarea era o resursă indispensabilă vieții omului medieval, fapt ce îi conferea o funcție strategică de prim rang. Pe lângă acest produs de mare valoare, Țara Românească exporta în Bulgaria vite, cai, produse animaliere (piei, blănuri), miere și pește sărat¹⁸³. La fel ca și sarea, peștele avea o importanță esențială în lumea medievală, datorită numeroaselor restricții alimentare rituale impuse de Biserică. Produsele importate din Țara Românească erau destinate nu numai pieței interne bulgare, ci erau, adesea, reexportate, în acest caz vitele, prezentând dublul avantaj că se puteau deplasa pe drumurile arhaice ale societăților medievale balcanice.

Reducerea drastică a cantității de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” care ajung în Țara Românească după 1355/1356, ca și lipsa, aproape totală, a descoperirilor de monede de argint, billon sau bronz de la Ivan Șișman la nord de Dunăre, contrastează puternic cu expansiunea pătrunderii în acest spațiu a asprilor lui Ivan Strațimир, emiși în anii 1370-1396.

O asemenea situație nu poate fi explicată decât prin reducerea drastică a raporturilor economice cu Țaratul de Târnovo după 1355, ca urmare a intervenției factorului politico-militar, căci nu se poate admite că, brusc, începând din deceniul al șaselea al secolului al XIV-lea, Bulgaria ar fi putut găsi o nouă sursă de aprovizionare cu sare, care să înlocuiască cu succes furnizorul tradițional al acestui produs, care era Țara Românească. De asemenea, este dificil de acceptat ideea că într-o perioadă de circa un deceniu Țara Românească ar fi putut să-și modifice, de bună voie, ansamblul schimburilor tradiționale balcanice, în care

¹⁸² Asupra comerțului dintre Țara Românească și Bulgaria în secolele XIII-XV, cf. GIURESCU 1964, p. 359-382; GIURESCU 1965; OLTEANU 1969, p. 849-874, mai ales p. 870-871.

¹⁸³ Asupra producție și comerțului cu sare al Țării Românești, cf. ILIEȘ 1956, p. 155-197; GIURESCU 1964, p. 374; GIURESCU 1965, p. 179 și 184.

drumurile comerciale care treceau pe teritoriile controlate de Țaratul de Târnovo, jucau un rol esențial.

O serie de documente numismatice indică faptul că încetarea virtuală a raporturilor economice dintre Țara Românească și Țaratul de Târnovo, în perioada de după 1371, a fost precedată de o înrăutățire a relațiilor politico-militare dintre cele două state. Starea de insecuritate în ținuturile sudice ale Țării Românești este confirmată de ascunderea unor tezaure în anii 1355/1356-1365. Unul dintre acestea este cel descoperit la Grădiștea lui Ilie, la Dichiseni. În ținuturile românești dintre Carpații Meridionali și Dunăre mai cunoaștem trei descoperiri contemporane cu tezaurul de la Dichiseni. Este vorba de un tezaur descoperit la începutul anilor '90 într-o localitate neprecizată din sudul județului Dolj („Oltenia II”). Tot de pe teritoriul Olteniei provin și tezaurele de la Lazu/1945 (com. Terpezița, jud. Dolj) și Slatina (jud. Olt), a căror ascundere ar putea să fie destul de apropiată în timp de cea a descoperirii de la Dichiseni.

Urmând ecoul unor mențiuni din documentele medievale maghiare din anii 1360-1370, considerăm că la raidurile bulgare la nord de Dunăre pe care le pun în evidență descoperirile de tezaure din Țara Românească au luat parte și contingente aliate venite din Emiratul otoman, deja ferm instalat la sud de Balcani, în Tracia și Macedonia.

Structura tezaurelor nord-dunărene indică în mod clar faptul că monedele de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan”, erau tot mai puțin disponibile în anii 1370 și ieșiseră deja, aproape complet, din uz la începutul anilor 1390¹⁸⁴. Dispariția acestor aspri din peisajul monetar cotidian și din tezaure se explică și prin începerea și, apoi, intensificarea activității monetare proprii a principilor Țării Românești, după 1365-1377.

Activitatea monetară autonomă locală a avut drept consecință retragerea din circulație a asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” și prin topirea lor sistematică, deoarece Țara Românească era lipsită de resurse proprii de argint. Desigur, o altă parte a metalului alb rezultat din reciclarea asprilor bulgărești a alimentat producția de bijuterii și veselă de argint utilizate pe scară largă atât de către laici, cât și de Biserică.

Studiile metrologice din ultimele decenii au scos în evidență faptul că etalonul ponderal și titlul aliajului monetar utilizat în monetăria Țării Românești în faza timpurie a activității sale (a doua jumătate a deceniului al șaptelea - prima jumătate a deceniului al optulea al secolului al XIV-lea) au urmat îndeaproape standardele contemporane utilizate în atelierele monetare de la Târnovo, în ultimii ani ai domniei lui Ivan Alexandru (1356-1371) și, apoi la Vidin, în timpul celei de a doua domnii a lui Ivan Strașimir (1370-1396)¹⁸⁵.

¹⁸⁴ ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 113, consideră că monedele au rămas în circulație „până în vremea lui Mircea cel Bătrân”.

¹⁸⁵ Pentru evoluția metrologică a monetăriei târzii a lui Ivan Aleksandăr, Ivan Șišman și a celei a lui Ivan Strașimir, cf. METCALF 1975, p. 127-138; METCALF 1979, p. 314; AVDEV 2005, p. 200-201; AVDEV 2007, p. 108-111, 189, 216-218. Pentru standardele de finețe ale aliajului monetar, cf. OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU, CONSTANTINESCU & PÂRVAN 2008, p. 323-326. Pentru metrologia emisiunilor lui Vladislav I Vlaicu, cf. STANCU 1997, p. 187-202. Pentru standardele de finețe ale aliajului monetar al emisiunilor

Modificarea statutului emisiunilor bulgărești pe piața monetară a Țării Românești în cursul deceniilor șase-șapte este clar ilustrată de unele piese din structura tezaurului numit convențional „Oltenia I”, din care s-a păstrat un lot de aspri de tip Ivan Aleksandăr și Mihail Asan, între care și câteva exemplare având pe avers aplicată o contramarcă reprezentând scutul heraldic al Basarabilor, înscris într-un cerc. Unii cercetători au considerat că acțiunea de contramarcare a numerarului străin aflat în circulație a premers momentul începerii emiterii de monede proprii a Țării Românești¹⁸⁶, care a avut loc în prima parte a domniei lui Vladislav I - Vlaicu (după 1365).

Eu subscriu la părerea lui D. M. Metcalf¹⁸⁷, care considera că acțiunea de contramarcare a unei părți a numerarului străin aflat în circulație pe teritoriul Țării Românești s-a petrecut numai *după* 1371, la câțiva ani după data începutului producției monetare locale. O asemenea ipoteză corespunde, parțial, și părerii exprimate de O. Iliescu¹⁸⁸, după care aplicarea contramărcilor a avut loc numai după apariția primelor emisiuni de ducați ai lui Vladislav I Vlaicu. În opinia mea, contramarcarea anumitor monede de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” s-a făcut tocmai pentru a le da monedelor străine contramarcate o putere circulatorie legală, echivalentă cu cea a ducaților muntenesți.

Această certificare suplimentară a caracterului legal al pieselor bulgărești s-a realizat prin marcarea lor cu un element heraldic prezent deja pe monedele Țării Românești - scutul dinastic fasciat al Basarabilor. Noi suntem de părere că monedele de argint de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” au fost contramarcate pe teritoriul Țării Românești¹⁸⁹, nu mult după anul 1369, în contextul rupturii și apoi ostilităților deschise dintre voievodul muntean și țarii de la Târnovo - Ivan Aleksandăr și Ivan Šišman¹⁹⁰. Acțiunea de contramarcare a

Țării Românești, cf. ȘTIRBU & STANCU 1982, p. 57-93; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU *et alii* 2011, p. 98-99.

¹⁸⁶ SEVEREANU 1915, p. 118-119, plasa acțiunea de contramarcare în faza de început a activității monetăriei Țării Românești, în vremea domniei lui Vladislav I Vlaicu. ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 112, considerau că acțiunea de contramarcare a avut loc chiar mai devreme, în vremea domniei lui Nicolae Alexandru, în anii 1359-1364. Trebuie să arătăm aici că afirmația ultimilor autori citați, după care s-ar cunoaște descoperiri de aspri de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail Asan” cu contramărci reprezentând două cercuri concentrice este, fără îndoială, rodul unei erori. O asemenea contramarcă a fost descoperită doar pe un gros din prima emisiune a lui Ivan Aleksandăr, emisă între 1331-1337, și pe zeci de aspri sârbești de la Stefan Dušan, emiși între 1334-1350/1352, provenind din tezaurul descoperit în satul General Kantardžievo, din zona Varna, și de la Nufăru (jud. Tulcea) cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992b, p. 78-79.

¹⁸⁷ METCALF 1979, p. 328.

¹⁸⁸ O. Iliescu, *Monedele bulgărești contramarcate cu stema lui Vlaicu Vodă*, lucrare rămasă în manuscris, citată de ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 112 și 146, notele 22 și 24. O. Iliescu era de părere că aceste contramărci au fost aplicate la Vidin, din porunca lui Vladislav I, în perioada noiembrie 1368 - martie 1369, când cetatea s-a aflat sub controlul voievodului Țării Românești.

¹⁸⁹ Ideea contramarcării monedelor de către Vladislav I, în afara Bulgariei, a fost afirmată și de BĂCVAROV 1989, p. 24.

¹⁹⁰ Asupra conflictului dintre Vladislav I și țarii de la Târnovo, cf. HOLBAN 1981b, p. 200 și n. 142. De altfel, conflictul Țării Românești cu Țaratul de Târnovo, aliat cu turcii, va

devenit necesară după introducerea „embargoului” asupra monedei Țaratului de Târnovo.

În favoarea ipotezei unei interziceri „de facto” a utilizării monedei lui Ivan Șišman pe teritoriul Țării Românești pledează reducerea dramatică a descoperirilor de astfel de monede la nord de Dunăre, după aflusul anterior intens al asprilor de tip „Ivan Aleksandăr și Mihail” din anii 1347-1356.

Așa cum am arătat deja mai sus, sunt înclinat să plasez cauzele care au determinat îngroparea tezaurelor de la Dichiseni, precum și a celor de la Lazu și „Oltenia II” menționate mai sus, pe seama ostilității dintre Vladislav I, Domnul Țării Românești și țarii de la Târnovo.

Originile acestui conflict rezidau nu numai în repudierea de către Ivan Aleksandăr, pe la 1340¹⁹¹, a primei sale soții Theodora, fiica lui Basarab I, mama lui Mihail Asan și bunica lui Ivan Strațimir, dar și în participarea Basarabilor la luptele dinastice din Bulgaria. În cursul acestor acțiuni, Vladislav I Vlaicu s-a situat constant de partea nepotului și cumnatului său, Ivan Strațimir, „țarul” de la Vidin, aflat în dispute atât cu tatăl său, Ivan Aleksandăr, cât și cu fratele său vitreg, Ivan Șišman sau cu regele Ungariei, Ludovic I de Anjou.

Ostilitatea de lungă durată dintre urmașii lui Basarab I și ultimii Șišmanizi de la Târnovo, care a costat și viața lui Dan I, a fost alimentată și de interesele tot mai divergente ale celor două state. Înclinația lui Ivan Aleksandăr și apoi cea a lui Ivan Șišman de a utiliza alianța cu turcii pentru a-și impune primatul în partea de est a Balcanilor, la Dunărea de Jos și pe litoralul occidental al Mării Negre, contravenea atât intereselor Țării Românești, ca și ale altor vecini ai Bulgariei cum erau, de exemplu, despotul Dobrotiță sau Imperiul bizantin. Unei asemenea alianțe i se opunea și Ungaria.

O analiză atentă a întregii politici a Țării Românești în anii 1365-1369¹⁹², deci înainte de menționarea, de către izvoarele istorice care s-au păstrat, a conflictului militar dintre cele două state, apare ca net ostilă lui Ivan Alexandăr. Chiar modul în care se desfășoară intervenția antimaghiară a lui Vladislav I la Vidin, din toamna anului 1368 până în primăvara lui 1369, indică existența unei intenții clare de dejucare a încercării țarului de la Târnovo de a reanexa cetatea și teritoriile învecinate Porților de Fier ale Dunării.

Dușmănia comună contra lui Ivan Aleksandăr pare să fi cimentat și relațiile domnului Țării Românești cu Dobrotiță, despotul Țării Carbonei¹⁹³. În anii în care Vidinul trecea temporar în mâinile regelui Ungariei și apoi revenea sub controlul lui Ivan Strațimir, schimbări teritoriale importante au avut loc și la frontiera de nord-est a Bulgariei, chiar în vecinătatea zonelor unde au fost descoperite tezaurele de la Dichiseni sau Păcuilul lui Soare/1961. Este vorba de anexarea de

fi aproape cronic, ducând chiar la moartea lui Dan I pe câmpurile de luptă din Bulgaria. Asupra acestui episod, cf. ANDREEV 2005, p. 45-50.

¹⁹¹ Am urmat cronologia propusă de ANGELOV 1982, p. 337-338.

¹⁹² Asupra evenimentelor legate de „criza” Vidinului cf. HOLBAN 1981b, p. 155-211.

¹⁹³ Dobrotiță apare ca garant al lui Ivan Strațimir, alături de Vladislav I, în timpul tratativelor pentru reînscăunarea sa la Vidin, din 1369. După cum arată HOLBAN 1981b, p. 195 și n. 130, garanția celor doi privea mai puțin fidelitatea lui Strațimir față de regele maghiar, cât, mai ales, capacitatea lui de a rezista presiunilor lui Ivan Aleksandăr.

către Dobrotiță nu numai a Varnei, Emonei și Koziakion-ului, dar și a unor cetăți dunărene, între care de mare importanță economică și strategică era cea a Drăstorului (Dristrei sau Silistrei) și Vicinei (Păcuiul lui Soare). Chiar dacă alte izvoare păstrează, o relativă, tăcere asupra acestor evenimente, analiza strânsă a documentelor numismatice indică faptul că extinderea posesiunilor lui Dobrotiță până la Dunăre trebuie plasată în contextul expediției antibulgare din anii 1366-1367 a lui Amedeo de Savoia¹⁹⁴.

Un ultim aspect pe care îl ridică distribuția descoperirilor de monede bulgărești de argint și bronz din secolul al XIV-lea în zona dintre Carpații Meridionali și Dunărea de Jos, care trebuie discutat aici, este acela că ele reprezintă și un indicator al modificărilor economice și demografice care au avut loc în societatea românească a vremii. Concentrarea descoperirilor în Oltenia și zonele situate în vestul Țării Românești scoate în relief că acestea erau cele mai populate, bogate și dezvoltate teritorii ale Țării Românești, cu o economie monetară mult mai avansată, care includea inclusiv zonele rurale (vezi în acest sens depunerile de monede de argint, o valoare destul de importantă în acele vremuri în morminte). În câteva așezări aflate în fază avansată de urbanizare, cum era de exemplu, Severinul, avem dovezi ale utilizării numerarului mărunț de bronz bulgar încă din secolele XIII-XIV, alături de emisiuni similare bizantine sau din Dalmația.

Este important de pus în evidență faptul că în câteva așezări de pe linia Dunării, cum erau Basarabi (Vadul Cumanilor), Celeiu sau Zimnicea, unde nu avem dovezi de coagulare a vieții de tip urban în secolul al XIV-lea, este atestată folosirea monedelor de bronz, ca urmare a contactelor strânse cu populația de pe malul sudic al fluviului.

Extrem de importante sunt informațiile privind evoluția demografică, socială și economică a teritoriilor de silvo-stepă și stepă situate în zona centrală și de est a Țării Românești pe care o pun în lumină descoperirile de monede bulgărești din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În regiunile de câmpie, situate peste Dunăre, în fața marilor centre urbane medievale de la Păcuiul lui Soare-Vicina și Dristra (Silistra), schimbarea față de perioada secolelor XII-XIII este majoră, deoarece aici, lipseau nu numai descoperirile de monede de mare valoare - hyperperi, dirhami sau ducați, tipuri de descoperiri monetare a căror difuziune putea fi legată de marele comerț internațional al epocii, dar și cele de monede mărunte de bronz sau billon¹⁹⁵.

¹⁹⁴ *Acta patriarchatus constantinopolitanus*, vol. I, p. 502; ȘTEFĂNESCU 1971, p. 350-355; DIACONU 1978, p. 185-200; DIACONU 1980, p. 73-76; DIACONU 1987, p. 142-158; HOLBAN 1981b, p. 155-211, *passim*; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1988, p. 110 și n. 14; IOSIPESCU 1985, p. 123-151. Părerile lui ANGELOV 1982, p. 351 și BOŽILOV & GJUZELEV 2004, p. 232-240, după care cetățile respective i-au fost oferite lui Dobrotiță de către Ivan Aleksandăr, în schimbul „sprijinului” acordat în cursul repunerii pe tronul de la Vidin a lui Ivan Strațimir, este contrazisă de izvoarele contemporane.

¹⁹⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a, p. 95. Motivul lipsei totale a descoperirilor monetare din secolele XII-XIII în colțul de sud-est al Munteniei, în imediata vecinătate a marilor centre urbane de la Păcuiul lui Soare sau Dristra, situate lângă cel mai bun vad de la Dunărea de Jos, după cel de la Isaccea, este, în continuare, dificil de explicat. Pentru contrastul cu situația teritoriilor din Moldova Centrală și de sud, care erau deja conectate

Ca urmare, în Muntenia de sud-est, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, asistăm la o adevărată explozie a numărului și volumului descoperirilor monetare. După cum o indică descoperirile monetare discutate mai sus, spre mijlocul secolului al XIV-lea a avut loc o expansiune demografică rapidă, care a mers, mână în mână, cu integrarea populației locale în sfera curentelor economice internaționale contemporane de la Dunărea de Jos, vestul Mării Negre și din Balcani. Aceste descoperiri pun în lumină o modificare profundă nu numai a situației politice, dar și a celei demografice și economice, după constituirea și extinderea spre răsărit a Țării Românești. Tezaurile de la Dichiseni, „Km. 349”, de la Balaciu, Vlad Țepeș, dar și din zona Bucureștilor, sau de la Târgșor, alături de descoperirile izolate din zona rurală, cum ar fi cele de la Coconi sau din aria Bucureștilor, scot la lumină o evidentă înflorire demografică și dezvoltare economică, pe care nimic nu părea să o anticipeze, în urmă cu o jumătate de secol.

Considerăm că descoperirile de monede bulgărești din estul Țării Românești indică, în mod clar, integrarea regiunii în circuitul trans-balcanic și transcontinental al marelui comerț internațional în anii 1350-1370, odată cu deschiderea și stabilizarea drumului comercial de la Brașov spre Brăila. Prezența monedelor lui Ivan Strațimir în componența unora din tezaurile menționate constituie dovada conectării acestei zone la un drum comercial important nu numai pentru Țara Românească, dar și pentru lumea balcanică și central europeană. Această axă unea Adriatica cu zona Porților de Fier și de aici, prin Curtea de Argeș sau Târgoviștea, el ajungea la Brașov, în sud-estul Transilvaniei. O derivație a acestui drum, urmând cursul Ialomiței cobora la Dunăre în zona Călărașilor, debușând spre porturile pontice de la Kaliakra, Karbona și Varna, iar o alta, urcând pe Siret, ajungea în Moldova, conectându-se cu drumul comercial spre Marea Baltică. Activitatea comercială care a pulsat de-a lungul acestui drum este în mare măsură răspunzătoare de difuziunea monedelor bulgare de la Vidin în ținuturile de la nord de Dunăre, dar și de răspândirea pe scară largă a monedelor principilor Țării Românești în sud-vestul Dobrogei și nord-estul Bulgariei¹⁹⁶.

la marele comerț internațional, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, prin intermediul porturilor din Dobrogea, cf. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1985, p. 186, n. 8.

¹⁹⁶ Asupra răspândirii monedelor feudale românești la sud de Dunăre, în sudul Dobrogei și Bulgaria de nord-est, cf. ILIESCU 1977a, p. 152, 159-160, nr. 192-202, p. 162, nr. 39; JURUKOVA 1978, p. 77; JURUKOVA 1979, p. 64; JURUKOVA 1982, p. 65; JURUKOVA 1985, p. 63; ILIESCU 1990, p. 646-656; ȘTIRBU & BEDA 1990, p. 141, nr. 62; JORDANOV 1990, p. 49-54; DOČEV 1992, p. 169-171, 265, nr. 1-4; PARUŠEV 1993, p. 154, nr. 28; ATANASOV & JORDANOV 1994, p. 64-75; LAZARENKO 2005, p. 215-238; ŽEKOVA 2005, p. 159, nr. 1468-1470; ŽEKOVA 2006-2007, p. 237-238; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2010, p. 67-94; MITEV 2016, p. 202-211.

BIBLIOGRAFIE

Acta patriarchatus constantinopolitanus, în: Fr. Miklosich & J. Müller (eds.), *Acta et diplomata graeca medii evii*, vol. I, Viena, 1860.

ANDREEV 2005 – J. Andreev, *Car Ivan Šišman i Dan Voievoda*, în: *Prof. Stančo Văklinov i srednovekovnata bălgarskata kultura*, Veliko Târnovo, 2005, p. 45-50.

ANGELOV 1982 – D. Angelov, *Vremenna političeska stabilizacija*, în *Istoriija na Bălgarija*, vol. III, *Vtora bălgarska dăržava*, Sofia, 1982, p. 334-350.

ANGELOV & ȘTEFĂNESCU 1971 – D. Angelov, Șt. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în: D. Anghelov, M. Berza, Vl. Diculescu, V. Paskaleva, Șt. Ștefănescu, N. Todorov (redactori), *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XIII-XIX)*, vol. I, București, 1971, p. 57-106.

ATANASOV & JORDANOV 1994 – G. Atanasov, I. Jordanov, *Srednovekovenijat Vetren na Dunav*, Šumen, 1994.

AVDEV 1976 – S. Avdev, *Za njakoi văprosi na srebărnoto monetosečene na poslednite bălgarski care (XIV v.)*, *Numizmatika* 11/1-2 (1976), p. 47-51.

AVDEV 2005 – S. Avdev, *Monetna sistema v Srednovekovna Bălgarija*, Sofia, 2005.

AVDEV 2007 – S. Avdev, *Bălgarsike srednovekovni moneti*, Sofia, 2007.

BĂČVAROV 1989 – I. Băčvarov, *Kontramarkirani srebărni moneti na bălgarskija car Ivan Aleksandăr*, *Numizmatika* 23/1 (1989), p. 23-26.

BĂRCĂCILĂ 1939 – Al. Bărcăcilă, *Tezaurul medieval de la Gogoși (Mehedinți)*, *CNA* 14/113-114 (1939), p. 123-124.

BĂRCĂCILĂ 1957 – Al. Bărcăcilă, *Câteva monede și două iconițe de la Ostrovu Mare și Gogoșu (reg. Craiova)*, *SCN* 1 (1957), p. 419-424.

BERCIU 1950 – D. Berciu, *Așezări și cimitire din societatea primitivă în Oltenia. I. Șantierul arheologic de la Verbicioara, Dolj*, *SCIV* 1/1 (1950), p. 103-107.

BERCIU 1951 – D. Berciu, *Șantierul Verbicioara – Dolj*, *SCIV* 2/1 (1951), p. 229-248.

BERCIU & COMȘA 1956 – D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949-1950)*, *MCA* 2 (1956), p. 251-490.

BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1981 – A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, *Aspecte ale circulației monetare în zona Olteniei (sec. XIV-XVI)*, *Analele Universității Craiova. Seria Filosofie, Sociologie-Istorie* 6 (1981), p. 20-32.

BERCIU-DRĂGHICESCU & CIOBOTEA 1987 – A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, *Viața economică a Țării românești în epoca lui Mircea cel Mare*, în: I. Pătroiu (ed.), *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, p. 53-96.

BOŽILOV & GJUZELEV 2004 – I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istoriija na Dobrudža*, vol. II, *Srednovekovie*, Veliko Târnovo, 2004.

BUSUIOC & VÎLCEANU 1976 – E. Busuioc, M. Vîlceanu, *Ceramica din așezarea medievală de la Basarabi-Calafat (sec. al XIV-lea)*, *SCIVA* 27/4 (1976), p. 495-516.

BUZDUGAN, LUCHIAN & OPRESCU 1977 – C. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și Bancnote Românești*, București, 1977.

CANTACUZINO 1982 – Gh. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII-XVI)*, București, 1981.

CANTACUZINO 1995 – Gh. Cantacuzino, *Observații arheologice la Snagov*, *SCIVA* 48/3 (1995), p. 255-269.

CANTACUZINO 1999-2001 – Gh. Cantacuzino, *Certains problèmes concernant les vestiges médiévaux de Dobeta-Turnu-Severin*, *Dacia* s. n. 43-45 (1999-2001), p. 159-182.

CÂNDEA 1979 – I. Căndea, *Tezaurul de monede feudale de la Maraloiu, județul Brăila*, *Danubius* 8-9 (1979), p. 165-178.

CIOBOTEA 1983 – D. Ciobotea, *Circulația monetară în Oltenia în preajma constituirii statului feudal independent Țara Românească (sec. X-XIV)*, Arhivele Olteniei s. n. 2 (1983), p. 79-86.

CONOVICI 1975 – N. Conovici, *Un trésor monétaire du XIVe siècle découvert à Păcuiul lui Soare*, RESEE 13/4 (1975), p. 603-605.

CONSTANTINESCU 1971 – N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, BMI 40/3 (1971), p. 14-23.

CONSTANTINESCU 1972 – N. Constantinescu, *Coconi - Un sat din Câmpia română în epoca lui Mircea cel Bătrân - studiu arheologic și istoric* -, București, 1972.

CONSTANTINESCU 1984 – N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984.

CONSTANTINESCU & MARINESCU 1966 – N. Constantinescu, Al. Marinescu, *În problema satelor medievale de pe Vedeia și Teleorman: descoperirile arheologice de la Guruieni și Orbeasca de Jos (r. Alexandria)*, Revista Muzeelor 3/1 (1966), p. 71-76.

CUSTUREA 1980 – G. Custurea, *Precizări cu privire la cronologia unor monede medievale descoperite la Păcuiul lui Soare*, SCIVA 31/4 (1980), p. 641-642.

DELEANU 1994 – E. Deleanu, *Tezaurul de monede medievale din sec. al XIV-lea, descoperit la Slatina*, în: *Al XI-lea Simpozion Național de Numismatică Rezumatele comunicărilor 19-21 octombrie Slatina, Slatina, 1994*.

DIACONU 1964 – P. Diaconu, *Monede rare și inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare și împrejurimi (Dobrogea)*, SCIV 15/1 (1964), p. 143-147.

DIACONU 1970 – P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei, Pontica 3 (1970)*, p. 275-295.

DIACONU 1978 – P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XIV-lea necunoscută până în prezent*, SCIVA 29/2 (1978) p. 185-200.

DIACONU 1980 – P. Diaconu, *Contribuție la cunoașterea monedelor lui Ioan Terter, despotul Țării Dristrei*, CN 3 (1980), p. 73-76.

DIACONU 1981 – P. Diaconu, *Iarăși despre localizarea Vicinei*, RdI 34/12 (1981), p. 2311-2316.

DIACONU 1987 – P. Diaconu, *Câteva probleme privitoare la monedele de aramă din sudul Dobrogei în ultima treime a sec. XIV*, SCIVA 38/2 (1987), p. 142-158.

DIACONU 1995 – P. Diaconu, *À propos des soi-disant monnaies de Jakob Sviatoslav*, în: *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja-International Symposium, Dobrič/1993, Dobrudža 12 (1995)*, p. 242-256.

DIMITRIJEVIĆ 1973 – S. Dimitrijević, *Ostave srpskog srednjovekovnog novca na severu od Dunava*, Istorijski Časopis 20 (1973), p. 89-124.

DOČEV 1982 – K. Dočev, *Hronologija na monetosečeneto na car Konstantin Asen (1257-1277)*, Numizmatika 16/2 (1982), p. 3-17.

DOČEV 1983 – K. Dočev, *Njakolko beležki vārhu srebārnoto monetosečenie na Ivan Aleksandār sās sina mu Mihail Asen*, Numizmatika 17/2 (1983), p. 3-14.

DOČEV 1984 – K. Dočev, *Hronologija na monetosečenijata na car Ivan Šišman (1371-1395)*, Numizmatika 18/2 (1984), p. 30-41.

DOČEV 1992 – K. Dočev, *Moneti i parično obrāštenie v Tārnovo XII-XIV v.*, Veliko Tārново, 1992.

DOČEV 2003 – K. Dočev, *Bālgarski srednjovekovni moneti XIII-XIV vek*, Veliko Tārново, 2003.

DOČEV 2009 – K. Dočev, *Bālgarski srednjovekovni moneti XIII-XIV vek Tipove, varianti, ceni*, Veliko Tārново, 2009.

DONAT 1973 – I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenths-thirteenth centuries*, în: M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (eds.), *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 277-298.

ENĂCHIUC-MIHAI 1981 – V. Enăchiuc-Mihai, *Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Dridu, punctul la "La Metereze"*, RdI 34/3 (1981), p. 507-512.

GERASIMOV 1934 – T. Gerasimov, *Kolektivni nahodki na moneti prez 1933 i 1934 god*, IBAI 8 (1934), p. 467-473.

GERASIMOV 1950a – T. Gerasimov, *Polugroš na Ivan Aleksandăr sās sina mu Ivan Šišman*, IAI 27 (1950) p. 315-316.

GERASIMOV 1950b – T. Gerasimov, *Medni moneti na Ivan Aleksandăr s žena mu Teodora*, IAI 27 (1950), p.121-131.

GIURESCU 1964 – D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, Romanoslavica 10 (1964), p. 359-382.

GIURESCU 1965 – D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Romanoslavica 11 (1965), p. 167-186.

GIURESCU 1973 – D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, București, 1973.

HENDY 1999 – M. F. Hendy, *Catalogue of Byzantine coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collection*, vol. IV, parts 1-2, *Alexius I to Michael VIII 1081-1261*, Washington, 1999.

HOLBAN 1981a – M. Holban, *Despre Țara Severinului și Banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, în: *Cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 49-89.

HOLBAN 1981b – M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict de Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în: M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 155-211.

ILIESCU 1950 – O. Iliescu, *Monete vechi românești. Câteva probleme din numismatica Țării Românești (secolul al XIV-lea)*, SCIM 1 (1950), p. 120-130.

ILIESCU 1958 – O. Iliescu, *Numismatica medievală și modernă a țării noastre în colecțiile restituite de la Moscova*, în: *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 15-32.

ILIESCU 1960 – O. Iliescu, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul al XV-lea*, SCN 3 (1960), p. 311-322.

ILIESCU 1964 – O. Iliescu, *Monedele în circulație în perioada de trecere la feudalism și în feudalism*, în: C. C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 59-110, 346-396 (Anexele nr. I-III).

ILIESCU 1965a – O. Iliescu, *Cel dintâi simpozion de numismatică feudală românească*, Studii 18/5 (1965), p. 1154-1155.

ILIESCU 1965b – O. Iliescu, *Le symposion de numismatique médiévale roumaine Bucarest, 13 mai 1965*, RRH 4/5 (1965), p. 1062-1063.

ILIESCU 1977a – O. Iliescu, *Monede medievale și moderne descoperite la Păcuiul lui Soare în anii 1956-1974*, în: P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II, *Așezarea medievală*, București, 1977, p. 148-163.

ILIESCU 1977b – O. Iliescu, *La monnaie vénitienne dans les Pays roumains de 1202 à 1500*, RÉSEE 15/3 (1977), p. 355-361.

ILIESCU 1990 – O. Iliescu, *Monedele Țării Românești și ale Moldovei la Marea Neagră (secolele XIV-XV)*, RI s.n. 1/6 (1990), p. 649-656.

ILIEȘ 1956 – A. Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în sec. XVIII*, SMIM 1 (1956), p. 155-157.

IONIȚĂ 2005 – A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, București, 2005.

IOSIPESCU 1980 – S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii maghiare*, în: N. Stoicescu (ed.), *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 41-95.

IOSIPESCU 1985 – S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985.

ISĂCESCU 1965 – E. Isăcescu, *Monede medievale și moderne (emise până la 1800). Tezaurul datând din sec. XIV-XV de la Turnu Severin*, Caiet Selectiv de Informare asupra Creșterii Colectiilor Bibliotecii Academiei R.P.R. Cabinetul Numismatic 13-14, Iulie-Decembrie, 1965, p. 52-57, nr. 324-383.

ISĂCESCU 1971 – E. Isăcescu, *Tezaurul de monede medievale de la Păcuiul lui Soare (jud. Ialomița)*, SCN 5 (1971), p. 345-352.

ISĂCESCU 1975 – E. Isăcescu, *Un alt tezaur monetar găsit la Păcuiul lui Soare (jud. Constanța)*, SCN 6 (1975), p. 253-257.

JORDANOV 1990 – J. Jordanov, *Numizmatična kolekcija na Arheologičeski Muzej Balčik – Istoričeski izvor za istorijata na grada i okolniste mu*, în: I. Božilov (ed.), *Balčik - Drevnost i săvremene*, Dobrič, 1990, p. 49-55.

JURUKOVA 1978 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1973 i 1974 g.*, *Arheologija* 20/2 (1978), p. 72-77.

JURUKOVA 1979 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1977 i 1978 g.*, *Arheologija* 21/4 (1979), p. 59-65.

JURUKOVA 1981 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1979 g.*, *Arheologija* 23/1-2 (1981), p. 126-130.

JURUKOVA 1983 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1981 g.*, *Arheologija* 25/1-2 (1983), p. 113-117.

JURUKOVA 1985 – J. Jurukova, *Monetni nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1982 g.*, *Arheologija* 27/2 (1985), p. 58-64.

LAZARENKO 2005 – I. Lazarenko, *Nahodka ot srednovekovni srebărni moneti ot Varna*, *Acta Musei Varnensis* 3 (2005), p. 215-238.

METCALF 1975 – D. M. Metcalf, *Some Comments on the Metrology of Coins of Ivan Aleksandăr and Ivan Stratsimir*, SCN 6 (1975), p. 127-138.

METCALF 1979 – D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820-1396*, London, 1979.

MITEV 2016 – N. Mitev, *Circulation of the Wallachian coins from the second half of 14th century in Northeastern Bulgaria*, *RCAN* 2 (2016), p. 202-211.

MITREA 1962 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, *SCIV* 13/1 (1962), p. 215-223.

MITREA 1964 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, *SCIV* 15/4 (1964), p. 568-580.

MITREA 1965 – B. Mitrea, *Monede antice și feudale descoperite la Zimnicea*, *SCIV* 16/2 (1965), p. 239-260.

MITREA 1968a – B. Mitrea, *Câteva monede romane imperiale, grecești și bizantine descoperite în împrejurimile Celeiului*, *SCN* 4 (1968), p. 395-396.

MITREA 1968b – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, *Dacia* s. n. 12 (1968), p. 377-394.

MITREA 1976 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires (1975) (XIX)*, *Dacia* s. n. 26 (1976), p. 287-293.

MITREA 1976-1980 – B. Mitrea, *Un tezaur monetar vechi românesc: Scrioaștea, jud. Teleorman*, *BSNR* 70-74/124-128 (1976-1980), p. 297-304.

MITREA 1977 – B. Mitrea, *Medieval and modern hoards*, în: *Coin Hoards* 3, London, 1977.

MITREA 1978 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (1977) (XXI)*, *Dacia* s. n. 22 (1978), p. 363-370.

MITREA 1980 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (1979) (XXIII)*, *Dacia* s. n. 24 (1980), p. 371-378.

MITREA 1981 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (1980) (XXIV)*, *Dacia* s. n. 25 (1981), p. 381-390.

MITREA 1984 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1981, 1982 et 1983 (XXV, XXVI et XXVII)*, *Dacia* s. n. 28/1-2 (1984), p. 183-190.

MITREA 1985a – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1984 (XXVIII)*, Dacia s. n. 29/1-2 (1985), p. 171-174.

MITREA 1985b – B. Mitrea, *Medieval and modern hoards*, în: *Coin Hoards 7*, London, 1985.

MÎRTZU 1984 – Fl. Mîrtzu, *Datarea monumentului medieval Marina din Câmpulung-Muscel în lumina controverselor istoriografice și a investigațiilor arheologice*, Studii și Comunicări-Câmpulung 3 (1984), p. 19-24.

MOISIL 1914 – C. Moisil, *Monede și tezaure monetare găsite în România și ținuturile românești învecinate*, BSNR 11/22 (1914), p. 55-57.

MOISIL 1915a – C. Moisil, *Contribuțiuni la istoria monetăriei vechi românești*, BSNR 12/23 (1915), p. 12-29.

MOISIL 1915b – C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile înconjurătoare (vechiul teritoriu geto-dac)*, BSNR 12/23 (1915), p. 43-44.

MOISIL 1915c – C. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în: *Biblioteca Academiei Române - Creșterea Colecțiilor 27*, Octombrie - Decembrie, 1915, p. 195-225.

MOISIL 1916 – C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile înconjurătoare (vechiul teritoriu geto-dac)*, BSNR 13/27-28 (1916), p. 42-43.

MOISIL 1923 – C. Moisil, *Din numismatica Olteniei*, Arhivele Olteniei 2/6 (1923), p. 77-90.

MOISIL 1927 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice. Ședința din 30 Mai 1926*, CNA 7/69-70 (1927), p. 32.

MOISIL 1939-1940 – C. Moisil, *Probleme de numismatică românească 1. Sistemul monetar din Țara Românească și Moldova la înființarea monetăriilor naționale 2. Monete mărunte din veacul al XIV-lea*, Academia Română - Memoriile Secțiunii Istorice 22 (1939-1940), p. 237-246.

MOISIL 1934 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice Române*, CNA 10/95, (ianuarie-februarie 1934), p. 15-16.

MOISIL 1940 – C. Moisil (nesemnat), *Întrunirile Societății Numismatice Române*, CNA 119-120 (iulie-decembrie 1940), p. 286-296.

MOISIL 1947 – C. Moisil, *Statistica tezaurelor monetare intrate din anul 1920 până la 31 dec. 1946*, Biblioteca Academiei Române, Buletin lunar 2/6-12 (1947), p. 7-11.

MUȘMOV 1924 – N. Mușmov, *Monetite i pečatite na bălgarskite țare*, Sofia, 1924.

NICOLAE & POPESCU 1994-1995 – E. Nicolae, A. Popescu, *Descoperiri monetare de la Dridu, jud. Ialomița*, BSNR 88-89/142-143 (1994-1995), 1998, p. 291-296.

NICOLAESCU 1935 – St. Nicolaescu, *Vechimea Mănăstirii Snagov*, Bucureștii. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 1 (1935), p. 108-112.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1985 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-carpatic cu zona Gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, AIIA-Iași 22/2 (1985), p. 585-590.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona Gurilor Dunării*, în: E. Stănescu (ed.), *Răscoala și statul Asăneștilor - Culegere de studii*, București, 1989, p. 114-152.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1990 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Câteva observații asupra structurii și datării unor tezaure de monede bizantine din colecția Muzeului National de Istorie a României*, CN 6 (1990), p. 85-103.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992a – E. Oberländer-Târnoveanu, *Tezaurul de la Dedulești reconsiderat - Observații asupra descoperirilor monetare din estul Munteniei în secolul al XIII-lea*, Istros 6 (1992), p. 89-99.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992b – E. Oberländer-Târnoveanu, *Un trésor de monnaies serbes et bosniaque trouvé dans la zone des Bouches du Danube (Note préliminaire)*, Numizmatičar 15 (1992), p. 69-89.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992c – E. Oberländer-Târnoveanu, *La mer Noire et le Bas-Danube - axes du commerce européen aux XIIIe-XVe siècles (Une approche numismatique du problème)*, în: *Medieval Europe 1992. A Conference on medieval archaeology in Europe, 21st-24th September 1992 at the University of York*, vol. 5, *Exchange and trade*, York, 1992, p. 59-63.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Some Remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine coin hoards from the 13th and 14th centuries at the Lower Danube and adjacent areas*, *ÉBPB* 3 (1997), p. 113-160.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda bizantină și de tip bizantin pe teritoriile de la sud de Carpați în secolele XII-XV - O analiză critică a documentelor numismatice*, *Mousaios* 7 (2001), p. 337-391.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2010 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Un tezaur de monede medievale românești de la începutul secolului al XV-lea descoperit la Constanța*, *CN* 17 (2011), p. 67-94.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1989 – E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Noi descoperiri de monede emise în zona Gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, *SCN* 9 (1989), p. 121-129.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, CONSTANTINESCU & PÂRVAN 2008 – E. Oberländer-Târnoveanu, B. Constantinescu, K. Pârvan, *Preliminary data regarding the composition of the monetary alloys used in the Bulgarian mints during the 14th century, in the light of XRF analyses*, *CN* 14 (2008), p. 323-326.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU *et alii* 2009 – E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan, B. Constantinescu, Gh. Niculescu, M. Georgescu, *The early stage of the Wallachian coinage – c. 1365-1389 in the light of atomic analyses*, în: N. Holmes (ed.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 2009*, Glasgow, 2011, p. 98-99.

OLTEANU 1969 – Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X-XIV*, *Studii* 22/5 (1969), p. 849-874.

PANAIT 1971 – P. I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara românească în secolul al XIV-lea*, *SCIV* 22/2 (1971), p. 247-261.

PAPACOSTEA 1993 – Ș. Papacostea, *Români în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993.

PARUŠEV 1993 – V. Parušev, *Nepublikovani srednovekovni moneti ot južna Dobrudža*, *Dobrudža* 10 (1993), p. 145-167.

PAVLOV 1997 – P. Pavlov, *Bălgarija i pohodite na „Zlatnata Orda” streštu Vizantija prez XIII-XIV v. (S ogleđ na političeskite săbitija v Severnoto Černomorie i Bălgarskija Severoiztok)*, *Bălgarite v Severnoto Pričernomorie Izsledvanija i Materiali* 6 (1997), p. 139-152.

PÂRVAN 2005 – K. Pârvan, *Circulația monetară în București și împrejurimi pe baza tezaurelor monetare*, în: Gh. Mănușcu-Adameșteanu, A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vilcu, *Monnaies médiévales et modernes découvertes à Bucarest et ses environs (XIV-XIX siècles)*, București, 2005, p. 99-145.

PENČEV 1979 – V. Penčev, *Kolektivna nakhodka ot srebărni moneti ot vremeto na Ivan Aleksandăr*, *Numizmatika* 13/3 (1979), p. 23-32.

PENČEV 1990 – V. Penčev, în: J. Jurukova. VI. Penčev, *Bălgarskite srednovekovni pečati i moneti*, Sofia, 1990.

PETROV 1982 – P. Petrov, *Bălgarija pri priemnicite na car Ivan Asen II*, în: *Istoriya na Bălgarija*, vol. III, *Vtora bălgarska dăržava*, Sofia, 1982, p. 264-290.

POENARU BORDEA 1996-1998 – Gh. Poenaru Bordea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1994-1996 (XXXVIII-XL)*, *Dacia* s. n. 40 (1996-1998), p. 425-466.

POENARU BORDEA & MITREA 1992 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1991 (XXXV)*, *Dacia* s. n. 36 (1992), p. 199-206.

POENARU BORDEA & MITREA 1993 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1992 (XXXVI)*, *Dacia* s. n. 37 (1993), p. 307-320.

POENARU BORDEA & MITREA 1994-1995 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1993 (XXXVII)*, Dacia s. n. 38-39 (1994-1995), p. 459-477.

RĂDULESCU 1980 – T. Rădulescu, *Tezaurul monetar de la Bîzdîna, județul Dolj (secolele XIV-XV)*, Oltenia 3 (1980), p. 89-95.

ROSETTI 1935 – D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, Publicațiile Muzeului Municipiului București 2 (1935), p. 5-52.

ROȘU & POPILIAN 1964 – L. Roșu, Gh. Popilian, *Tezaurul medieval de la Șușița*, Revista Muzeelor 1/4 (1964), p. 326-330.

SAVU 1997 – V. Savu, *Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova - Cabinetul de Numismatică - Catalog*, Ploiești, 1997.

SEVEREANU 1915 – G. Severeanu, *Contribuțiuni la studiul începuturilor numismatice în Țării Românești*, BSNR 12/25 (1915), p. 109-119.

SEVEREANU 1921 – G. Severeanu, *Despre moneda lui Radu I (1380-1385) cu tipul cavalerului și varietățile sale*, BSNR 16/40 (1921), p. 113-118.

SEVEREANU 1935 – G. Severeanu, *Ducații Țării Românești cu numele a doi domnitori*, Bucureștii. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 1 (1935), p. 48-52.

SEVEREANU 1937 – G. Severeanu, *Monetele lui Petru Mușat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrân*, Bucureștii. Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București 3/1-2 (1937), p. 67-73.

SPIRU 1976-1980 – I. Spiru, *Informații asupra circulației monetare în județul Teleorman în secolele XIV-XIX*, BSNR 70-74/124-128 (1976-1980), p. 651-655.

STANCU 1997 – P. Stancu, *Observații asupra începuturilor monetăriei medievale din Țara Românească (cca. 1365-1377)*, în: M. Isărescu (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 187-202.

STÎNGĂ 1985 – I. Stîngă, *Contribuții privind dezvoltarea economico-socială a Țării Românești la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, în lumina descoperirilor monetare din jud. Mehedinți*, Drobeta 6 (1985), p. 145-151.

STÎNGĂ 1996 – I. Stîngă, *Circulația monetară la Cetatea Severinului (Secolele XIII-XVI)*, CN 7 (1996), p. 149-154.

STUPARU 1985 – C. Stuparu, *Cercetări arheologice asupra așezării și necropolei feudale din secolele XIV-XV din comuna Gruia, jud. Mehedinți*, Drobeta 6 (1985), p. 135-143.

STUPARU 1994 – C. Stuparu, *Un nou tezaur de monede și podoabe feudale din sec. al XIV-lea descoperit la Schela Cladovei – Mehedinți*, Drobeta s.n. 1/2 (1994), p. 25-31.

STURZA 1878 – D. A. Sturza, *Numismatica română. Conferința publică ținută în seara de 14 ianuarie 1878*, București, 1878.

ȘTEFĂNESCU 1970 – Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970.

ȘTEFĂNESCU 1971 – Șt. Ștefănescu, în: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 339-405.

ȘTEFĂNESCU 1973 – Șt. Ștefănescu, *Les relations roumano-bulgares entre le XIVe et le XVIIIe siècles*, RRH 12/2 (1973), p. 239-244.

ȘTIRBU & STANCU 1982 – C. Știrbu, P. Stancu, *Observații asupra emisiunilor monetare ale Țării Românești (1365-1418) pe baza analizelor prin metode nucleare*, CN 4 (1982), p. 57-93.

ȘTIRBU & STANCU 1987 – C. Știrbu, P. Stancu, *Date noi privind emisiunile monetare ale lui Mircea cel Mare*, în: I. Patriciu (ed.), *Marele Mircea Voievod - Monografie*, București, 1987, p. 97-118.

ȘTIRBU & BEDA 1990 – C. Știrbu, C. Beda, *Tezaurul de monede medievale din secolul al XIV-lea de la Scrioaștea, jud. Teleorman*, CN 6 (1990), p. 106-150.

TĂTULEA 1981 – C. M. Tătulea, *Cercetări în cimitirul medieval de la Portărești, jud. Dolj*, Oltenia-Studii și Comunicări 3 (1981), p. 47-60.

TEODORESCU *et alii* 1977 – V. Teodorescu, I. Jercan, I. Stănescu, D. Lichiardopol, M. Ignat, E. Stănescu, *Muzeul de Arheologie și Istorie Prahova*, Revista Muzeelor 14/4 (1977), p. 3-17.

TUDOR 1976 – D. Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. Tocilescu (1896-1899)*, Drobeta 2 (1976), p. 117-137.

ȚÎNȚĂREANU & BEDA 1983 – E. Țințăreanu, C. Beda, *Date preliminare asupra tezaurului de la Balta Sărată, com. Crângeni, jud. Teleorman*, CN 5 (1983), p. 83-84.

VELTER, PÂRVAN & VÎLCU 2005 – A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vîlcu, *Catalog*, în: Gh. Mănucu-Adameșteanu, A.-M. Velter, K. Pârvan, A. Vîlcu, *Monnaies médiévales et modernes découvertes à Bucarest et ses environs (XIV-XIX siècles)*, București, 2005, p. 247-575.

VERTAN & CUSTUREA 1981 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (III)*, Pontica 14 (1981), p. 331-356.

ŽEKOVA 2006 – Ž. Žekova, *Moneti i monetno obrăștenie v srednovekovnija Šumen*, Sofia, 2006.

ŽEKOVA 2006-2007 – Ž. Žekova, *Circulația monedelor muntene și moldovenești în Bulgaria*, CN 12-13 (2006-2007), p. 237-248.